

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN TRAKYA VE BOĞAZLARA YÖNELİK ALDIĞI ASKERİ ÖNLEMLER

Dr. Hüsnü ÖZLÜ*

Özet

İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından yeni Türkiye Devleti, uluslararası alanda tam bağımsızlığı ve egemenliği ile bağımsız bir devlet olarak varlığını tüm dünyaya onaylatmak amacıyla Lozan Konferansı'na katılmıştır.

20 Kasım 1922 tarihinde konferansın başlaması ile birlikte heyetler arasında sürekli artarak devam eden gerginlik ve pazarlıklar, ilerleyen günlerde bazı noktalarda çıkmaza girilmesine neden olmuş ve yaşanan uyuşmazlıklar sebebiyle, 4 Şubat 1923'de konferans kesintiye uğramıştır. Bu süreçte bir taraftan askerî hazırlıklar devam ederken diğer taraftan da konferans ile ilgili gelişmeler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açık ve gizli oturumlarında düzenli olarak ele alınmıştır. Barış görüşmelerinin tıkanması üzerine Türkiye Devleti özellikle Boğazlar ve Trakya bölgesinde yeni askerî tedbirleri uygulamaya koymuş ve gerekirse yeniden savaşı göze alacak önlemlere başvurmuştur. Bu makalede Lozan görüşmeleri sürecinde özellikle Trakya ve Boğazlara yönelik alınan askerî önlemler konusu arşiv belgelerine dayanılarak ele alınmış ve analiz edilmiştir.

23 Nisan 1923'de yeniden toplanan Lozan Konferansı'na çetin müzakerelerin geçtiği ve müttefikler ile Türk Delegasyonu'nun arasındaki görüş ayrılıklarının daha da belirginleştiği bu dönem sonunda, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması adı ile neticelenmiş ve imzalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, İsmet İnönü, Lord Curzon, Trakya, Askerî önlemler.

Abstract

Military Actions Taken By Turkey For Thrace And The Straits During Lausanne Negotiations

Following the Independency war, the victorious new Turkish State attended the Lausanne Conference to have her existance as a completely independent state approved internationally.

* Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, ATAREM Genel Sekreterliği

Tension and bargains among delegations, increasing day by day after the conference convened on 20th November 1922, resulted in dead end on some points of discussions and the conference was suspended on 4th February 1923 due to conflict experinced in the course of time. In this process, military arrangments were in progress on one hand and developments concerning the conference were being regularly discussed in public and private sessions of the Grand National Assambly of Turkey on the other hand. When the peace negotiations were chocked up, the Turkish State commenced to take new military measures particularly in Thrace and the Straits in the attempt of a new war, if necessary. This article deals with and analyses, on the basis of archived documents and certificates, the military measures taken particularly in Thrace and the Straits during Lousanne Conference.

Lausanne Conference, re-convened on 23th April 1923, ended by Lausanne Peace Agreement, following arduous discussions between the allied nations and the Turkish Delegation, on 24th July 1923.

Key Words: *Laussenne Conference, İsmet İnönü, Lord Curzon, Thrace, Military Measures.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı Devleti fiilen sona erdi. Bu tarihten sonra müttefikler Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar gereği Anadolu'da işgal sürecini başlattı ve 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilerek bu süreç hızlandırıldı. İngiltere Hükümeti Başvekili Lloyd George, İstanbul ve boğazların uluslararası hale getirilmesi, Hükümet Merkezi'nin Anadolu'ya nakli ve İstanbul'un sadece dinsel başkent olarak kalması hakkında Paris Barış Konferansı'nda teklifte bulundu, bu gelişmeler üzerine Anadolu'nun birçok yerinde protesto mitingi düzenlendi. Bu arada yurdun birçok yerinde olduğu gibi, Erzurum'da da Lala Paşa Camii çevresinde bir protesto mitingi düzenlendi ve bu mitinge kanuna uygun olduğu gerekçesi ile müdahale edilmemesi konusunda Erzurum Valisi, Polis Müdüriyetine yazı yazarak 13 Ocak 1920 tarihinde uyarıda bulundu ve İngiltere'nin bu teklifi, yapılan gösterilerle protesto edildi.¹

Anadolu'nun her köşesine yayılan işgal hareketlerine karşı ulusal mücadele başlatıldı ve Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı, Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Büyük Taarruz ile zafer kazanıldı, Doğu Cephesi'nde ise Ermenistan'a karşı kazanılan zafer sonucunda Gümrü Barış Anlaşması imzalandı. Türk ordularının 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesi ile Batı Anadolu'da kazanılan zafer perçinlendi,

¹ Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu24, Gömlek19, Belge19-1a 001.

anlaşma zemini arayan müttefik devletler ile İsmet Paşa'nın başkanlığında İngiltere temsilcisi General Harrington, Fransa temsilcisi General Charpy, İtalya temsilcisi General Monbelli'nin oluşturduğu heyet arasında 3 Ekim 1922'de görüşmeler başladı.² Uzun süren görüşmelerin sonunda Yunan ordusunun Doğu Trakya'yı on beş gün içerisinde boşaltması ve oluşturulacak bir müttefik kuvvetin kesin barış imzalanana kadar bu bölgede kalması şartı ile uzlaşma sağlandı ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı.³ Bundan sonra ise Lozan Konferansı ile Türkiye'nin uluslararası alanda tam bağımsızlığı ve egemenliğini kazanma yolunda önemli ve zorlu bir sürece girilmiştir.

İtilâf Devletleri, Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonra savaşın yeniden başlamasına engel olmak amacıyla 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini ve diğer devletleri barış konferansı için davet ettiler.⁴ Başlangıçta toplantı yeri konusunda bir süre yaşanan anlaşmazlıktan sonra Lozan'da yapılmasına karar verilen konferansa hem Osmanlı Hükümeti'ne hem de Ankara Hükümeti'ne ayrı ayrı davet yapılması Türk milletinin Lozan Konferansı'nda hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorununun ortaya çıkmasına neden oldu. Mustafa Kemal Paşa her iki hükümetin konferansa davet edilmesi ile ilgili olarak Nutuk'ta, İtilâf Devletleri'nin İstanbul'da bir hükümet tanımak istediğini bu nedenle Ankara Hükümeti ile birlikte konferansa davet ettiğini belirtmektedir.⁵

Lozan Konferansı öncesinde meydana gelen iç siyasi gelişmelerden biri de İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili seçilmesi ve bu sıfatla Lozan Konferansı'na heyet başkanı olarak gönderilmesidir. Yusuf Kemal Bey'in istifası ile boşalan ve Dr. Rıza Nur Bey'in vekâleten yürüttüğü Hariciye Vekilliği görevi TBMM'de 26 Ekim 1922'de yapılan seçimle İsmet Paşa'ya verildi.⁶ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa; Heyet-i Vekile Riyaseti'ne, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ve Garp Cephesi Kumandanlığı'na çektiği 27 Ekim 1922 tarihli telgrafta ve ayrıca Şark Cephesi Kumandanlığı'na, Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na ve Adana ve Havalisi Kumandanlığı ile yaptığı telefon görüşmelerinde İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti'ne atandığını şu şekilde duyurdu.⁷

² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C: IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 212-217.

³ Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C:II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.270-282.

⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Ekim 1922, No:646.

⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, s.454.

⁶ Taha Akyol, Sefa Kaplan; **Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları, TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları**, İstanbul, 2013, s.26.

⁷ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 17, S.66, Vesika Nu. 1485.

“1. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri Büyük Millet Meclisi tarafından Hariciye Vekâleti’ne intihap buyrulmuşlardır.

2. Garp Cephesi Kumandanlığı karargâhı haliyle muhafaza edilerek mezkûr kumandanlık vezâifi 27 Ekim’den itibaren Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından deruhte ve ifa buyrulacaktır...”

Türkiye Büyük Millet Meclisi 3 Kasım 1922’de Lozan’a göndereceği delegeleri seçmek üzere toplandı ve Reis Vekili olarak Dr. Adnan Bey’i, kâtip olarak da Van Vekili Hakkı Bey ve Muş Vekili Mahmut Sait Bey’i görevlendirdi.⁸ İsmet Paşa Hariciye Vekilliği görevini aldıktan sonra Lozan’a hareket etti ve 11 Kasım 1922’de Lozan’a vardı. 20 Kasım 1922’den itibaren alt komisyonların çalışmaları başladı ve heyetler arasında sürekli artarak devam eden gerginlik ve pazarlıklar, ilerleyen günlerde bazı noktalarda çıkmaza girilmesine neden oldu ve İngiltere temsilcisi Lord Curzon’un tehditkâr ve aşağılayıcı söylemleri görüşmelerin tıkanma noktasına getirdi. Görüşmeler süresince Lord Curzon sürekli Türkiye’ye karşı olumsuz tavır sergilemekten geri kalmadı, ayrıca Türklerin tehcir politikası izlediğini ifade ederek, Türkiye’nin Avrupa’ya karşı meydan okuduğunu ifade etti ve konferansta yaptığı bir konuşmada Türkiye’yi tehdit ederek şunları söyledi. *“...Türkiye bilmelidir ki kendisine vermek istediğimiz tavizlerin bir sonu olduğunu ve barışın da hakaret ve şerefimize bedel istihşali mümkün olmayacağını izzet-i nefsimiz pahasına arayamayacağımızı bilmeli ve İngiltere’nin kudret ve Avrupa’nın büyüklüğü öyle bir kayadır ki oraya başlarını çarpacak olurlarsa kendileri için hiçbir fayda olmayacaktır.”*⁹

Bu süreçte Mudanya Mütarekesi’nden sonra, özellikle Batı ülkeleri Türkiye aleyhinde propagandalarını yoğunlaştırdı ve Türkiye’yi uluslararası alanda zor durumda bırakmak maksadıyla Türkiye’nin Mudanya Mütarekesi’nin şartlarını ihlal ederek belirlenen sınırı geçeceğini, İstanbul’da yaşayan azınlıklar ve kendilerine düşmanlık eden unsurlara karşı intikam politikası güdeceklerini, yabancı okulları kapatacaklarını ve barış konferansı sonuçlanmadan İstanbul’a ve Çanakkale’ye yürüyerek şehri ve boğazları alacaklarını iddia ettiler.¹⁰

Barış görüşmeleri devam ederken bir taraftan da İngilizler, Türk ordusunun Çanakkale yönünde ilerlemesini tehdit yoluyla durdurma girişiminde bulundular, ancak savaşı göze alamadıkları için başarılı olamadılar. Bu dönemde Çanakkale Boğazı çevresinde iki İngiliz tugayı ve

⁸ Taha Akyol, Sefa Kaplan; a.g.e., s.112.

⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Kasım 1922, No:669.

¹⁰ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Ankara, 1993, s.53.

bir Fransız alayı bulunmakta olup, özellikle boğazın Anadolu yakasında savunma amaçlı tertip ve hazırlık yapmaktadırlar.¹¹ Lozan Konferansı'nın başladığı tarihte İngilizlerin Çanakkale Boğazı'ndaki savunma mevzileri EK-1'deki krokide, Türk ordusunun 20 Ekim 1922 tarihi itibarı ile boğazlara yaptığı yığınak ise EK-2'deki krokideki gibidir.

Lozan'da görüşmeler devam ederken, Lord Curzon, Fransızların Ruhr bölgesini işgal etmeleri üzerine, 15 Ocak 1923'de konferansı bitirmeye çalışarak, Türklere bazı ödünler verilmesinden yana olan Bompard ve Garroni'nin konferansı geciktirmesi taktiklerini göz önünde tutarak, Lozan'ı terk etme tehdidini yaptı. Bu sırada Lord Curzon, İngiliz Başbakanından İngiltere'deki işleri için Londra'ya dönmesini sağlayacak bir talimatın gönderilmesini talep etti. Curzon'un isteği üzerine İngiliz Başbakanı Bonar Law, 15 Ocak'ta Curzon'un İngiltere'ye dönüşünü uygun bulduğunu bildirdi.¹² Böylece konferans sona ermeden İngiliz delegesi toplantıyı terk etti.

Bu arada Türk Hükümetini yakından ilgilendiren bir başka ülke olan Yunanistan'da meydana gelen iç gelişmeler Lozan Konferansı'nın işleyişine etki etti ve Gunaris ile Yorgo Hacıanestis'in Yunanistan'da idam edilmesi üzerine İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Yunan Hükümeti'nden pasaportlarını talep ederek İngiltere ile Yunanistan arasındaki ilişkiyi kesintiye uğrattı. Bu olay Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin lehine bir gelişme oldu. Ayrıca tüm sorumluluğun Yunanistan'a ait olmak kaydıyla belki de konferansın kesintiye uğrayabileceği değerlendirilmesine neden oldu.¹³

1. Lozan Konferansı'nın Yansımaları ve Ordunun Yapılanması

19 Ekim 1922'de Trakya'nın işgal güçleri tarafından boşaltılmaya başlanması nedeniyle Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa; 1'inci ve 2'nci Ordu Kumandanlıkları ile 1'inci ve 5'inci Kolordu Kumandanlıklarına teşekkür telgrafı çekerek başarılarından dolayı kutlamış ve Mudanya Mütarekesi çerçevesinde Yunan ordularının Trakya'yı boşaltmaya başladıklarını, bu durumun Anadolu'da Yunan ordularına karşı kazanılan askerî zaferin ilk siyasi sonucu olduğunu şu sözlerle belirtmiştir.¹⁴

¹¹ İhsan İlgar, "Lozan Konferansı'nın Başarısızlığa Uğraması Halinde Türk Genelkurmayının Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül 1970, S.36, s.39.

¹² **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası**, 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 4'üncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, 1995, s.306.

¹³ TİTE, K.42, G.185, B.185001.

¹⁴ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 17, S.66, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1482.

“Garp Cephesi Orduları tarafından, Mudanya Konferansı mucibince Yunan Kıtaatından Trakya'nın tahliye ettirilmesine bugün başlanılıyor. Aldığımız imza ve taahhütlerin halisane mevki-i tatbika vaz'ıyla cem'an bir buçuk ay zarfında Trakya ve Edirnemiz anavatan idaresine bilâ kayd-ü şart avdet etmiş ve Misak-ı Millimizin bir mühim merhalesine daha varılmış olunacaktır.

Bu netice Anadolu'da Yunan ordularını imha ettiğimizin siyasi ilk mahsulüdür...”

Bu mesajdan da anlaşılacağı üzere Trakya'nın tahliyesine karar verilmiş, ancak barış süreci tam olarak başlamadığı için bu bölgede askerî önlemler alınmaya devam etmiştir.

İsmet Paşa Hariciye Vekili olduktan sonra derhal hazırlıklara başladı ve görüşmelere katılmak üzere 11 Kasım 1923'de Lozan'da hazır bulundu. Ancak Türk heyetine toplantı tarihinin uzatıldığı haberi verilmediği için 20 Kasım'a kadar beklendikten sonra görüşmeler ve alt komisyonun çalışmaları başladı ve çalışmalar devam ederken İsmet Paşa, 23 Aralık 1922'de Ankara'ya gönderdiği gizli telgrafta şunları yazdı: *“Müttefikler, boğazlar, azınlıklar ve öteki sorunlarda hâla denetim üzerinde direndikleri için ve Türkiye kendi özgürlüğü açısından çok önemli olan bu konularda boyun eğmeyeceğine göre, konferansın ani olarak kesintiye uğraması beklenebilir. Konferansın havası, kesin sonuç alınacağını göstermiyor. Bağlaşıklar, Türkleri boyun eğmeye zorluyorlar. Türkler her sorunda arkalarını duvara vermişlerdir ve boyun eğmezler. Refet'e gereken talimatın verilmesini dilerim.”*¹⁵ Telgrafta görüldüğü üzere Mudanya Mütarekesi'nde Trakya'yı tahliye etmeyi kabul eden işgal güçleri boğazlar ve İstanbul üzerindeki emellerinden vazgeçmemişlerdir. Bu durum daha başlangıçta barış sürecinin kesintiye uğrayacağıının ilk işaretlerini vermektedir.

Barış sürecinin sıkıntılı geçeceğinin ilk işareti olan bu telgrafa İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, bir gün sonra şu şekilde cevap verdi:

*“23 Aralık 1922 tarihli ve durumla ilgili olarak almış olduğumuz tel yazısından hemen sonra, konu, İzmir'de Paşa'ya, Rumeli'de Refet Paşa'ya ve İstanbul'da Adnan Bey'e iletilmiştir. Fevzi Paşa, gönderdiği yanıtta, ordunun mevzilenmiş ve harekete geçmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Yüce ordumuz her olasılığa karşı hazırdır.”*¹⁶ Yapılan bu telgraf görüşmelerinden

¹⁵ Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006, s.74-75.

¹⁶ A.g.e., s.75.

de anlaşılacağı üzere daha barış görüşmelerinin başlangıcında yaşanan sorunlar nedeniyle siyasi çözüm arayışlarının yanında ciddi bir askerî hazırlık ve çaba içerisine girildi.

Lozan’dan Ankara’ya gelerek 1 Ocak 1923 tarihinde meclisin gizli oturumunda Lozan görüşmeleri hakkında bilgi veren Hasan (Saka) Bey, konferanstaki gelişmeler ve konferansın işleyişi ile ilgili kapsamlı bir açıklamada bulundu. Hasan Bey bu toplantıda ele alınan sorunlar ile ilgili bilgi verirken bir taraftan hükümetin görüşlerini almak ve konferansa aktarmak diğer taraftan da işleyişle ilgili bilgileri milletvekillerine bildirmek üzere Ankara’ya geldiğini açıkladı ve konferansta üç büyük komisyonun kurulduğunu ve bunların altında da alt komisyonların çalışacağını ve yaptıkları çalışmalarını anlattı.¹⁷

Lozan’dan gelen haberlerin olumsuz olması üzerine basın mensupları konuyu yakından takip etmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa 30 Ocak 1923’de İzmir’de basın mensuplarına verdiği ve 6 Şubat 1923’de Akşam Gazetesi’nde yayınlanan demecinde sorulan; “*Herkesin kaygıyla ilgilendiği Lozan Konferansı’nın kesintiye uğraması ihtimali var mıdır? Ve kesintiden ne gibi sonuçlar doğabilir, bu konuda fikriniz nedir?*” sorusuna şöyle cevap vermiştir:¹⁸

“Biz de Lozan Konferansı’nı dikkatle izliyoruz. Çünkü biliyorsunuz, konferansa çağrıldığımız zaman ordularımız tüm dünyayı şaşırtacak ve tüm dünyanın mecburi olarak beğenisini kazanacak çok parlak ve çok kesin bir üstünlüğün sahibiydiler. Askerî hareketinizi erteleyebilecek karşımızda hiçbir engel kalmamıştı. Buna karşın, İtilâf Devletleri’nin iyi niyetine ve önerilerinin içtenliğine inanarak, ordularımızı durdurarak çok insanî duygularla delegeler kurulumuzu Lozan’a gönderdik. Bizim bu harekâtımızı eleştiren dostlarımıza İtilâf Devletleri’nin artık iyi niyetlerine güvenebileceği düşüncesini söyledik. Yazık ki tüm içtenliğimize ve gerçekçiliğimize karşın, bugüne değin uzayıp gelen konferansın son aşaması hakkında İtilâf Devletleri’nin düşüncesinde değişiklik olmadığını, hâlâ eski Osmanlı Devleti’ni boğazlayan ve milletimiz için en güçlü ve en yok edici bir uyandırma vuruşu olan eski davranış biçimini başka şekilde yeni Türkiye Devleti’ne kabul ettirmek istiyorlar, son dakikaya kadar İtilâf Devletleri’nin hak ve gerçeği kabul etmelerini beklemekle birlikte tüm medeniyet

¹⁷ Zeki Arıkan, “Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi”, **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, 6 Ekim 2003, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.69.

¹⁸ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s.447.

dünyasının içten ilgisine karşın savaşı sürdürme sorumluluğundan çekinmezlerse bilmeli ki, hükümetimiz vatan ve millete karşı üstlendiği görevi iyi bir şekilde bitirebilmek için başvurmaya mecbur olduğu tedbirleri düşünmekten ve almaktan bir an geri kalmayacaktır.”

Basına verilen bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere, Türk ordusu Lozan’da barış sağlanamadığı takdirde her türlü hazırlığı yaparak topraklarını savunma ve geri alma hareketine girişme kararlılığındadır. Bu kararlılık henüz Lozan görüşmeleri başlamadan önce yapılan askerî hazırlıklarla görüldü. Bu kapsamda İsmet Paşa daha Lozan’a hareket etmeden önce 12 Eylül 1922 tarihinde Batı Cephesi’nin genel durumunu ortaya koyarken boğazlar ve İstanbul ve Trakya bölgesi ile ilgili hususları şu şekilde açıkladı.¹⁹

12 Eylül 1922

“ Garp Cephesi’nde vaziyet-i umumiye ber-vechi âti’dir.

Düvel-i İtilâfiye ahiren Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekâleti’ne 18 Eylül 1922 tarihiyle verdikleri bir notada İstanbul ve Boğazlar etrafında Düvel-i İtilâfiye tarafından işgal edilen menatığın bitarafliğine tarafımızdan riayet edileceği ümidini izhar etmişlerdir. Hükümetçe buna cevap verilmesi Hariciye Vekâleti’nin seyahati sebebiyle birkaç gün erteleyecektir. Her taraftan alınan malumata nazaran boğazların serbestisi bahanesi altında bizi Boğazlar’a ve İstanbul’a ve Trakya’ya yaklaşmaktan ürktümek ve belki men etmek için İngilizlerin yapmak istedikleri neşriyat muvaffak olmamıştır.

İtalyanlar ve Fransızlar ve Amerikalıların Türkler aleyhine bir hareketi askeriyeye iştirak etmeyeceklerini bildirdikleri istihbar edilmiştir. Ajans haberlerine nazaran İngiliz gazetelerinde dahi teşeddüt-ü efkâr meşhûr olmakta ve İngiliz askerlerini Avrupa sahillerine çekmek lüzumundan ve diğer mütteliklerin muamelat-ı sulh perveranesine iktiza eylemek icap ettiğinden bahs olunmaktadır.

Cephelelerden alınan malumata nazaran İngilizler Nara burnu ile Kepuz burnu arasında Çanakkale etrafında bir muhit dâhiline askerlerini çekmekte ve bu muhiti tahkim etmeye çalışmaktadırlar. Bu teşebbüslerin mahiyeti henüz açıklığa kavuşmamıştır.

2’nci Garp Cephesi ordularının şimale doğru yığılma ve harekât-ı mutasavveresi devam edecektir. İstanbul Boğazı’na karşılık şimdilik Kocaeli

¹⁹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 18, S.67, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1494.

Grubu İzmit muntıkasında bulunacaktır. İzmit civarından ileri hareket Garp Cephesi Kumandanlığı’na verilecek emre mütevekkiftir.

Çanakkale muntıkasına karşı ise şimdilik yalnız İkinci Süvari Fırkası tevcih edilmiş olup bunun harekâtı için talimatı lazıma verilmiştir. Bu defa dahi fırka vaziyeti umumiyyeden haberdar edilmekle beraber talimatı mahsus verilmelidir. Ve denilmelidir ki kıtatımız itilâ kıtaatıyla müsademededen içtinap edeceklerdir. Bunun için İngilizlerin ve itilafın bulunduğu muntikalarda keşif kollarımız ateş temasına ihtimal kalmayacak derecede uzak bulunacaklar ve yalnız keşfiyat yapacaklardır. Fakat itilafın işgal etmediği sahil aksamına kıtaatımız varacaklardır.

Şimdiye kadar alınan malumata nazaran süvari keşif kollarımızın Nara burnu ile Kepez arasındaki muhite birkaç kilometre kadar yanaşacakları ve Nara şimalinde ve Kepez cenubunda düşmandan hali bulunan sevhili serbestçe işgal edecekleri tahmin olunmaktadır. Eğer keşfiyat esnasında bizim işgalini bilmediğimiz diğer bir noktanın da düşman işgalinde bulunduğu anlaşılırsa orasını da ateş temasına kadar yaklaşmaksızın dolaşmak icap eder...”

Batı Cephesi’nin komuta bölgesi içinde yer alan Çanakkale, boğazlar, İstanbul ve Trakya ile ilgili genel değerlendirme İsmet Paşa tarafından bu şekilde yapılırken bir taraftan da 26 Eylül 1922’de İstanbul’daki İtilaf Devletleri Komutanı General Harrington Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektup yazarak Türk birliklerinin tarafsız bölgeden çekilmesini istemesi üzerine, kendisine verilen cevapta; İngiliz birliklerinin Erenköy ile Çanakkale arasında tahribat yaptığı, Çanakkale civarındaki binaları yıktığı, Türk birliklerinin yakınında top atışı yaptıkları, Yunan uçaklarının Ezine üzerinde sürekli taciz uçuşu yaptığı belirtilmiş ve Türk ulusunun boğazların serbestlik ilkesine uyduğu ifade edilmiştir.²⁰

Lozan Konferansı döneminde meydana gelen önemli askerî gelişmelerden biri de İstanbul Komutanlığı’nın kurulmasıdır. Bu süreçte yaşanan diplomatik krizlerin sonucunda meydana gelen askerî gelişmeler çerçevesinde İstanbul’da Kolordu yetkisinde ve komutanlığını da Miralay Abdurrahman Nafiz Bey’in yaptığı bir komutanlık kurulmuştur. Kurulan İstanbul Komutanlığı’na ilişkin İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ve

²⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, İSH, K.1992, G.97, B.97-2.

Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa imzalı 15 Kasım 1922 tarihli kararname şu şekildedir.²¹

“Kararname Sureti

1. Dersaadet’de mevcut berrî bilimüm müessesat ve teşkilat-ı askeriye ye mercu’ olmak ve bir Erkân-ı Harbiye heyetine malik bulunmak üzere kolordu selahiyetinde bir İstanbul Kumandanlığı teşkil edilecektir.

2. İstanbul Kumandanlığı geneli şimdilik vekâleten Miralay Abdurrahman Nafiz Bey tarafından ifa edilecektir.

3. İstanbul Kumandanlığı doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlıdır.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi/Hüseyin Rauf

Müdafaa-i Milliye Vekili / Fevzi”

Bir taraftan askerî hazırlıklar sürerken diğer tarafta Lozan’dan gelen raporlar ve haberler gerilimi her geçen gün artırdı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı Müşir Fevzi Paşa 29 Aralık 1922 tarihinde 1’inci Ordu, 2’nci, 5’inci ve 6’ncı Kolordu Kumandanlığı’na çektiği telgrafta; Lozan Konferansı’nın kesilebileceğini ve bu nedenle birliklerin her an harekete hazır olmaları gerektiğini şu mesajla bildirdi.²²

“Hariciye Vekâleti’nden bugünkü tarihle alınan telgrafta Lozan Konferansı’nda nokta-i nazarlarımız arasında takarrüp imkânı olmadığı, müttelikinin kapitülasyonlarda mesail-i maliyede kâmilen eski zihniyette berdevam oldukları, Musul hakkında kat’i vaziyet aldıkları ekalliyetler içinde Cemiyeti Akvam vasıtasıyla ayrıca bir murâkabe, gayri Müslimlerin askerlikten istisnası gibi diğer muahedatta bulunmayan kuyutta ısrar ettikleri, boğazlar meselesinin teferruatı hakkında yeni müzakere olmadığı ve her an inkıta ihtimali mevcut olduğu bildirilmektedir. Kıtâatın daima harekete müheyya bulunmalarının sureti mahremanede tebliği ile tedabir-i mahsusa ittihazını rica ederim...”

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı/ Fevzi

Çanakkale bölgesinde yapılacak olan askerî harekât ile ilgili olarak; karargâhı Balıkesir’de bulunan 2’nci Ordu Komutanlığı’na bağlı, 6’nci Kolordu Komutanlığı’ndan, Batı Cephesi Komutanlığı’na 29 Aralık 1922

²¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 17, S.66, Vesika Nu. 1487.

²² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1505.

tarihinde çekilen telgrafa göre kolorduya bağlı birliklerin alacağı düzen ve Çanakkale bölgesinde alacağı tertibat şu şekilde belirlendi.²³

Bayramiç - 29 Aralık 1922

“Garp Cephesi Kumandanlığı’na

1. Mevsim ve yolsuzluk sebebiyle vazife-i muhtemelenin zaruri kıldığı hazırlığa göre kolordunun vaziyeti aşağıda arz edilen tarzda olacaktır.

2. 16’ncı Fırka:

a. Bir obüs ve bir cebel takımı ve süvari bölüğü Çınardere’de

b. Bir tabur Görece’de. Bunun bir takımı Kemer’de

c. Bir Piyade bölüğü Biga’da. Mütebaki topçu ve piyade garbe doğru daha mütekâsif olmak üzere Ahmetli ve hattı fasıl arasında.

3. 17’nci Fırka:

a. Bir alay ve sahra bataryaları Salihli ve Kayacık, Oba arasında.

b. Fırka aksam-ı mütebakiyesi keza garba doğru daha mütekasif Haliloğlu ve hattı fasıl arasında.

4. 14’üncü Fırka: Kızılköy ve Kemali’den geçen hat ile hattı fasıl arasındaki muntıkada.

5. Bir taraftan kolordunun bundan daha fazlaca yanaştırılması faydalı addolunuyor. Çünkü yolların gayri kalbi tasvir bataklığı dolayısıyla yürüyüş ve bilhassa tekerlekli malzeme için zaman tasarrufu pek lazımdır. Ve halbuki diğer taraftan ise bilakis daha ziyade genişçe bulunmak zaruri oluyor. Askerin şöylece barınabileceği yer bulunamıyor. Bilhassa hattı fasıla yakınca köyler 9-10 haneli obalardan ibaret olduğundan işbu maruz yeni havalide bile kıtaat adeta büyük sıkıntı ile oturuyorlar.

6. Binaenaleyh vaziyeti hazıranın uzunca muhafazasının askeri daha ziyade yoracağını hatıraten arz ederim efendim.

6’ncı Kolordu Komutanı/Kazım”

Bu kapsamda Çanakkale bölgesindeki 6’ncı Kolordu üç tümeniyle Çanakkale Boğazı’nın Anadolu yakasını ele geçirmek üzere harekete geçecektir. Bu arada İstanbul ve Çanakkale bölgesindeki müttefik kuvvetler yaklaşık iki tümen kadardır. Bu kuvvetlerden üç tugaylı bir tümen Çanakkale Boğazı bölgesinde, Anadolu yakasında hazırlanmış bir savunma mevziinde

²³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1508.

tertiplenmiştir. Türklerin boğazlar genel istikametinde taarruzu büyük bir olasılıkla başarılı olacaktır. Bu durumu değerlendiren General Harrington İzmit yarımadasını, İstanbul ve Karadeniz Boğazını ve Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasını boşaltıp Gelibolu yarımadasına çekilmeyi ve burada savunma için tertiplenmeyi uygun bulmuş ve bu hareket tarzını üst makamlarına önermiştir.²⁴

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Batı Cephesi Komutanı Fevzi Paşa'nın 6'ncı Kolordu Kumandanlığı'na 30 Aralık 1922 tarihinde çektiği telgrafta ise Çanakkale bölgesinde yapılacak harekâtın planı şu şekilde bildirildi.²⁵

Bornova- 30 Aralık 1922

“6'ncı Kolordu Kumandanlığına – Şifre

1. Boğaza karşı yapılacak harekâtın baskın tarzında icrası ve binaanaleyh süratle intacı için kolordu kuvayı asliyesini bilhassa Çanakkale karşısında daha toplu bir vaziyette bulundurulmasını ve atideki şekilde tertibat ittihazını tasavvur etmekteyim:

a. 16'ncı Fırka: Karacalar-Bigaalan Bazganlar-Karakadılar Velicekli mıntikasında toplanır. Bu fırkadan bir tabur Görecede, süvari bölüğü ile bir obüs takımı bu tabur emrinde Sarderede bulunur.

b. 17'nci Fırka: Femirli-Çamyayla-Komarlar-Topallar-Yeniköy-Terziler mıntikasında toplanır.

c. 14'üncü Fırka: İki alayı ile Sarıkaya-Aşıkili-İsraili-Çamlıcaköy mıntikasında bir alayı ile bir obüs bataryası Ezine şimal mıntikasında toplanır. Geyikli'den cenuba doğru sahil mıntikası 4'üncü Fırka'dan Ayvaçık'a nakil olunacak bir taburla tarassut ve muhafaza olunur.

2. Harekâtın atideki tarzda icrasını tasavvur ediyorum:

a. 16'nci Fırka: Kısmi küllisi ile Osmanlı üzerinde Kemali istikametinde ilerlerler, firkanın Görece'de bulunan taburu bir obüs takımı ile birlikte Lapseki istikametinde hareket ederek boğazın şimal methalini seddeder.

b. 17'nci Fırka: Çanakkale vadisi ve cenubundaki sırtlar üzerinden Çanakkale istikametinde ilerler. Kolordunun ağır topçu kuvveti bu mntıkada teksif olunur.

²⁴ Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 1995, s.316.

²⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1509. (Bkz. EK-3)

c. 14'üncü Fırka: İki alayı ile Okçular-Kalabaklı üzerinden Çanakkale istikametinde ilerler. Bu fırkanın Ezine muntikasında bulunan bir alayı bir obüs bataryasıyla takfiye edilerek Kumkale-Erenköy hattına teveccüh eder. Boğazın cenup methalini seddeder.

3. Bâla'daki tasavvurat ve tertibat hakkındaki mütalaa-i aliyelerinin sürati işarını rica ederim.

*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve
Garp Cephesi Kumandanı
Fevzi*

Bu yazışmalardan da anlaşıldığı üzere, karargâhı Bayramiç'te bulunan 6'ncı Kolordu bölgede önemli bir güce sahip ve bölgenin savunmasında etkin rol oynamaktadır.

1 Şubat 1923'te İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, "Konferansın kesilmesi halinde askerî harekâta başlanıp başlanmayacağı sorunu" hakkında Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı telgrafi, İsmet Paşa'ya yollamıştır. Bu telgrafta; "*Müttefikler bir proje önerirler ve bunu reddettiğimiz takdirde konferansın sona ereceğini bildirirler. Müttefikler yine bize bir proje verirler ve bizden bir karşı proje beklediklerini hissettirirler. Bu halde konferans sona ermiş değil, geri bırakılmış olur.*

*Birinci olasılığa göre askerî harekâta girişmek tabii ve çok gerekli hale gelir ve o yolda hareket edilecektir. İkinci hale göre askerî harekâta başlama sorunu dayanma anlamını içerir. Düşmanlarımızın sorumluluğu bize yüklemek için bu hareket tarzını uygulamaları olasılığı daha fazladır. Bunun için alınacak karar durumun biraz daha gelişmesine bağlıdır."*²⁶ diyerek, her türlü olasılığa karşı hazırlık yapıldığını bildirmektedir.

Bu arada bir taraftan askerî hazırlıklar sürerken diğer taraftan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı Müşir Fevzi Paşa imzası ile Başkumandanlığa, Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderilen 6 Ocak 1923 tarihli telgrafta; Lozan Konferansı'nın kesilmesi halinde cepheden talimat almadan orduların harekete geçmemesine ilişkin bir emir verilmiştir. Bu emrin ekinde yer alan 30 Aralık 1922 tarihli mesajda, hedefin, 1'inci Ordu'nun yapacağı harekâtle, Marmara Denizi'nin Anadolu yakasından İngilizleri atarak boğazların kontrolünü ele geçirmek olduğu belirtildi. Yine aynı emrin ikinci ekinde yer alan ve 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın 5 Ocak 1923'de Garp Cephesi Komutanlığı'na çektiği mesajda,

²⁶Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 1995, s.312.

görüşmelerin kesintiye uğraması halinde orduya derhal harekete geçme emri verileceği ve hazırlıkların bu doğrultuda olduğu bildirildi. Tüm bu yapılan görüşme ve haberleşmeler Türk ordusunun, barış sağlanamaması halinde derhal savaşa girecek şekilde hazırlık yaptığını ortaya koymaktadır.²⁷

2. Görüşmelerin Kesilmesi ve Alınan Askerî Önlemler:

20 Kasım 1922’de başlayan Lozan Konferansı’nda alt komisyonların uzun çalışmaları ve çetin geçen görüşmelerin ardından sonuç alınamadı ve müttefiklerin taleplerinden vazgeçmemeleri ve baskıları neticesinde toplantı dağıldı. Özellikle Türkiye’yi iktisadî alanda sıkıştırmak isteyen başta İngiltere olmak üzere müttefik devletler Türkiye’nin “Misak-ı Milli” kararına karşı büyük tepki göstererek ödün vermek istemediler.

Türk delegasyonu tarafından 31 Ocak 1923’de Lozan’dan çekilen telgrafta, İngilizlerin konferansın dağılmasından endişe duydukları,²⁸ Lozan Konferansı’nın fasıla adı altında kesintiye uğrama ihtimalinin ortaya çıktığı ve bu konuda hazırlıklı olunması gerektiği, askerî tedbirlerin alınması konusunda hassas olunması gereği bildirildi.²⁹ Bu arada İsmet Paşa’nın ordunun hazırlıklı bulunması gerektiğine dair çektiği telgraf Genelkurmay Başkanlığı’na bildirildi ve hazırlıklar başladı.³⁰ Lozan’da meydana gelen gelişmeler derhal Fevzi Paşa’ya bildirildi ve alınacak önlemler artırıldı.³¹ 3 Şubat 1923’de Lozan’a çekilen bir başka telgrafa göre Lozan Konferansı’nın kesilmesi halinde Türk Hükümetinin İstanbul’un tahliyesini talep edeceği bildirildi.³²

Lozan Konferansı’nda barışı sağlamak için sarf edilen olağanüstü gayretlere rağmen bir sonuç alınamaması üzerine delegelerimiz Türkiye’ye dönme kararı aldılar³³ ve 4 Şubat 1923’de görüşmelerin kesilmesi üzerine İsmet Paşa’nın konferans hakkında bilgi vermek üzere Ankara’ya geleceği bildirildi. Konferans, meydana gelen gelişmeler neticesinde 4 Şubat 1923’de dağıldı ve ardından delegeler ülkelerine dönerek yeni stratejiler geliştirmeye başladılar.³⁴ Bu arada müttefiklerle Türkiye arasında karşılıklı olarak nota

²⁷ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 17, S.66, Vesika Nu. 1489. (Bkz. EK-4 ,4a, 4b)

²⁸ İSH, K.1667, G.14, B.14a.

²⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, BCA, D.400-130, F. 30.10.0, B.218.472.38.

³⁰ BCA, D.400-122, F. 30.10.0, B.218.472.38.

³¹ BCA, D.245134, F. 30.10.0, B.204.395.3.

³² İSH, K.1667, G.18, B.18a.

³³ BCA, D.400-138, F. 30.10.0, B.218.472.38.

³⁴ İSH, K.1667, G.30, B.30a.

teatileri süreci başladı ve Lozan görüşmelerinin ikinci dönemine kadar ülkelerarası diyalog bu şekilde sağlandı.³⁵

Konferansta müttefiklerin konuları aceleye getirerek kabul ettirme çabaları ve dayatmaları karşısında sıkıntılı ve çözümsüzlüklerin yaşandığı bir sürece girildi ve İsmet Paşa bu durumu Bakanlar Kurulu’na 4 Şubat 1923 tarihli şu telgraf ile bildirdi.³⁶

“Vaziyet şudur,

Bütün mesail-i araziye ve İngilizlerle bütün meseleleri hallettiğimiz halde İtalya bilhassa Fransızların alakadar olduğu mesail-i iktisadiyeden dolayı Türkiye’nin gayr-ı kabil-i tahammül müşkilat-ı iktisadiyeye duçar olmasına razı olmadığımızdan dolayı konferans inkıta etmiştir.”

İsmet Paşa, Lozan Konferansı’nın kesintiye uğraması üzerine 5 Şubat 1923’de gazetecilere verdiği demeçte; “Efendiler, sulh akdetmek için 11 Kasım’da Lozan’a herkesten evvel geldik. Bütün konferans esnasında en büyük fedakârlıkları yaptık. Dünya efkârı bunları tasdik edecektir. Müttefiklerin tekliflerine karşı cevabi tekliflerimizi bildirdik. Bunlara yazıyla cevap almadık. Bugün görüyorum ki bütün murahhaslar payitahtlarına gitmişlerdir. Konferansın inkıtana dair hiçbir taraftan tebligat almadım. Bilakis, konferans umumi kâtibi, konferansın kesilmiş sayılmadığını, yalnız başka zamana bırakıldığını söylüyor. Bu vaziyet karşısında ben de konferansı inkıtaa uğramış telakki etmiyorum. Yalnız fırsattan istifade ederek, diğer murahhasların yaptığı gibi, bütün murahhaslardan sonra, Ankara’ya gidiyorum. Diğerleri gibi ben de hükümetimle görüşmek ihtiyacındayım. Vaziyet bundan ibarettir.”³⁷ sözleri ile Türk heyetinin barış için elinden geleni yaptığını, ancak müttefiklerin yoğun istek ve baskıları ile toplantının çıkmaza girdiğini belirtmektedir.

Konferansın dağılmasından sonra tartışılan ve zihinleri meşgul eden en önemli soru bundan sonra müttefik devletlerle Türkiye arasındaki ilişkilerin durumunun ne olacağıdır. İsmet Paşa, konferansın bir kesintiye uğradığı mı yoksa tatil mi olduğu hakkındaki soruya, Vakit Gazetesi’ne 9 Şubat 1923 tarihinde verdiği demeçte, “...Mudanya Mütarekesi bilindiği üzere konferans müddetine kadar geçerliydi. Eğer konferans bitmiş ise mütarekede bitmiş demektir. Bu yüzden devletlerle hâl-i harbdeyiz. Fakat hal-i harbde isek bu harbin sebebi sorulmayacak mı? Biz kendi hesabımıza kendi

³⁵ Rıza Nur, Joseph C. Grew; **Lozan Barış Konferansı’nın Perde Arkası (1922-1923)**, İstanbul, 2013, s.358.

³⁶ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990, s.496.

³⁷ İlhan Turan, **İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003, s.51.

milletimize bu hesabı verebiliriz kanaatindeyim...” şeklinde cevap vererek barış sürecinin çıkmaza girmesiyle birlikte yeniden savaşın başlayabileceğini söylemiştir.³⁸

Konferans’ın kesintiye uğraması ile birlikte Türk tarafı bunun bir oyalama taktiği olabileceği şüphesi ve savaş ihtimaliyle ülke güvenliğini sağlamak ve müttefik tehditlerine boyun eğmeyeceğini ispatlamak için bir takım hamleler yaptı. 6 Şubat’ta İzmir Limanını 1000 tondan büyük savaş gemilerine kapatan Türk devleti, limandaki savaş gemilerinin 7 Şubat’a kadar limanı terk etmelerini istedi ve bu talep, Hariciye Vekâleti tarafından 6 Şubat’ta İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson’a ve Fransa Dışişleri Bakanlığına bildirildi.³⁹

Lozan Konferansı’nın başlangıcında Marmara ve boğazlara yapılacak olası bir harekâtın genel sorumluluğu karargâhı İzmir’de bulunan Batı Cephesi Komutanlığı’na verildi. Bu komutanlığın bünyesinde karargâhı İzmit’te bulunan 1’inci Ordu Komutanlığı ve karargâhı Balıkesir’de bulunan 2’nci Ordu Komutanlığı bulunmaktadır. Ege kıyılarından Marmara ve boğazlara kadar uzanan hat üzerinde bütün sevk ve idare bu komutanlığın emir ve komutası altındadır.⁴⁰

1922 Ekim’i ortalarında Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı’nca, İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın kurulmasına karar verildi ve 25 Ekim 1922’de bu komutanlığın kuruluşunda 1’inci sınıf müstahkem mevki komutanlığı karargâhı üç taburlu bir ağır topçu alayı, bir istihkâm bölüğü, bir ışıldak bölüğü bir deniz müfrezesi, bir deniz uçak bölüğü, bir cephane depo müfrezesinin bulunması kararlaştırıldı.⁴¹

Lozan Konferansı öncesinde alınan askerî önlemler kapsamında, 12 Ekim 1922’de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayınlanan 108 numaralı cephe emriyle ordulara aşağıdaki direktif verildi:

“ a. 1’inci Ordu Karargâhı İzmit’te kalacak. Bu ordunun kuruluşunda 3’üncü ve 4’üncü Kolordularla Kocaeli Grubu ve Mürettep Süvari Tümeni bulunacaktır.

³⁸ Ebru Gür, **Lozan Konferansı’nın Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006, s.140.

³⁹ Mehmet Şah ÖZCAN, **Lozan Konferansı’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Yansımaları**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2011, s.104.

⁴⁰ İSH, K.2027, G.H-46, B.46-5.

⁴¹ İSH, K.1802, G.24, B.24-10.

b. 3'üncü Kolordu Ağva, Şile, Gebze, Darıca, İzmit bölgesi içinde yerleşecek, bir piyade tümeni Gebze' de bulunacaktır.

c. Mürettep Süvari Tümeni Şile güney doğusunda yiyecek ve barınak bakımından elverişli bir bölgeye yerleştirilecek.

d. Kocaeli Grubu Adapazarı ve İzmit arasına yerleşecek.

e. 4'üncü Kolordu İnegöl, Yenişehir, Gemlik, Mudanya, Bursa bölgelerinde tertiplenecek, kolordu karargahı Bursa' da bulunacaktır."⁴²

Türk ordusunun Batı Cephesi bünyesindeki kısmının bu şekilde tertiplenmesi ile boğazlar ve Marmara bölgesinde alınan önlemler artırıldı ve olası bir savaş halinde alınacak tedbirler için hazırlıklar yapılmaya başlandı.

Yapılan görüşmeler ve alınan önlemler ile tasarlanan harekât planının Başkomutan tarafından uygun bulunması üzerine, Batı Cephesi Ordularına 2 Aralık 1922 tarihinde şu direktif verildi:⁴³

"1. Lozan Konferansı'nın kesilme ihtimali yakın görünmektedir. Konferansın kesilmesi halinde Batı Cephesi Orduları'nın hızla faaliyete geçirilmesi ve ilk hedef olarak aşağıdaki harekâtın ivedi olarak uygulanma ve icrası düşünülmektedir. Aynı zamanda Musul bölgesinde de taarruz harekâtına başlanacaktır:

a. Kuzeyden 1'inci Ordu, 3'üncü ve 4'üncü Kolordu ve bağımsız tümenleriyle İstanbul Boğazı'na; 6'ncı Kolordu Çanakkale Boğazı'na hızla ilerleyerek İngiliz kuvvetlerini esir ve imha edecek ve Boğazlara tamamıyla hakim olarak düşman gemilerinin geliş ve geçişini yasaklayacaktır.

b. 1'inci Ordu'nun harekâtıyla birlikte Trakya'daki kuvvetlerimiz de İstanbul üzerine ilerleyecektir.

c. 6'ncı Kolordu'nun görevini kolaylaştırmak için 2'nci Ordu ve 2'nci Kolordu ağır bataryaları bu kolordu emrine gönderilecek ve gerektiğinde 6'ncı Kolorduyu takviye etmek üzere, 2'nci Kolordu da, ilk önce Balıkesir-Edremit bölgesinde toplanacaktır.

d. 4'üncü Kolordu'nun 11'inci Tümeni, cephe ihtiyatı olarak şimdilik Mustafa Kemal Paşa (Kirmasti) bölgesinde kalacaktır. Bu tümenin de 6'nci Kolordu'yu takviye etmek üzere kullanılması düşünülmektedir.

⁴² İSH, K.1802, G.25, B.25-7.

⁴³ **Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası,(18 Eylül 1922-1Kasım 1923)**, 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 4'üncü Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, s.162.

e. Durumun gelişmesine kadar 1'inci Kolordu'nun konuşunda bir değişiklik yapılmayacaktır. Bu kolordunun sonradan Balıkesir-Bandırma bölgesine nakli tasarlanmaktadır.

f. 5'inci Kolordu, iki tümeniyle şimdiki bölgesinde kalacak, bir tümeni kıyı gözetlemesi için Söke bölgesine naklolunacaktır.

1'inci Kolordu'nun kuzeye nakli halinde İzmir Müstahkem Mevkiinin takviyesi ve Ege Denizi kıyısının gözetlenmesi 5'inci Kolordu Komutanlıkları'ndan rica ederim."

Söz konusu direktif, Trakya ve boğazların İngilizlerin kontrolünden ve baskısından kurtarmaya yönelik tedbirleri içermekte, özellikle 1'inci Ordu ve bağlı kolorduların tertibatı tamamen boğazlar üzerinden yapılacak bir harekâtı kapsamaktadır. Bu tedbirlerin desteklenmesi ve takviye edilmesi gerekçesi ile alınan önlemler Balıkesir hatta Ege kıyılarına kadar genişletildi.

Ülke topraklarının savunması kapsamında birçok askerî hazırlık yapılırken, Lozan Konferansı'nın çıkmaza girdiği ve konferansın dağılmak üzere olduğuna ilişkin, İsmet Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa'ya 5 Aralık 1922'de şu telgrafi çekti.⁴⁴

5 Aralık 1922

*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretlerine
/Ankara*

1. Mukabil teklifatımızı gönderdik. Musul'u bir sene müddette hal etmek ve diğer hudut mesaili ve bilcümle mesail-i arziyeyi kabul eylemek, Boğazlar mukavelesi ve ticaret mukavelenamesi vesaire gibi ittifak hâsıl olan mevad ile sulh akdetmek ve muallâk bulunan bütün mesail-i milliyeye ve iktisadiyeye yi bilahare görüşmek esasları vardı.

2. Bunun üzerine öğleden sonra Lord Curzon nezdinde içtima ettik. Musul'u Cemiyet-i Akvam'a tevdi ettiğinden bir beyanname ile meselenin hallinin bir sene talik ve aramızda dostane suret-i hal taharri edeceğini ve Yunan tazminatı için muahedeye mütekabilen anlaşılmasını ihtilaf husulünde hakeme müracaatı ve mevad-ı iktisadiyeden yalnız dördüncü maddenin hallinin altı ay sonraya talik edilmesini ve adli sistem için bizim beyanmemizi değil onların beyannamesinde ısrar eylediğini tebliğ ve talep eyledi.

⁴⁴ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 17, S.66, Vesika Nu. 1488.

Musul ve Yunan tazminatı için madde kabul sisteminde beyannamemizde ve bilhassa tahammül edemeyeceğimiz mevad-ı iktisadiyenin muahhededen ihracında ısrar ettim.

Mukabil beyanat ve tehdidat ile üç dört saat süren mücadelattan sonra ayrıldık.

İngilizlerin bütün mesaili hal olduğundan gerek kapitülasyon, gerek iktisadi mesailde İtalyanlar ve bilhassa Fransızlar ısrar ettiler. Gitmesi mukarrer olan İngiliz Delegasyon intizar etti. Fransız ve İtalyan nezdimize gelerek adliye sisteminde, mevad-ı iktisadiyede ısrar eylediler. Amerika heyeti gelerek benim adli sistem hakkındaki beyanatımın kâfi ve muvafık olduğunu anlaştık. Mevad-ı iktisadiyeyi muahhededen çıkartmak üzere çalışacağını vaad etti. Fakat bir cevap göndermediler.

Şimdi geç vakittir. Fransızlar fevkalade mütehevvirdir. İngilizler mutmain ve ferih bir halde olmakla beraber avdet etti. Ve bir tebliğ neşrederek kapitülasyonlarda intikal ilan ettiler. Biz umur-u iktisadiyede intikal neşrediyoruz. Fransızlar da avdet etmek üzere hazırdır deniliyor. Amerikalıların teşebbüsat ve efkarından malumat alamadım.

3. Vaziyet şudur. Bütün mesail-i arziyeyi ve İngilizlerle bütün mesaili hal ettiğimiz halde, İtalya ve bilhassa Fransızların alakadar olduğu mesail-i iktisadiyeden dolayı Türkiye'nin gayr-ı kabil-i tahammül müşkilat-ı iktisadiye ye duçar olmasına razı olmadığımızdan dolayı konferans inkita etmiştir.

Amerikalılarla görüşmedik. Diğer heyetlerin hattihareketlerini görmeden evvel inkitanın mahiyet ve ciddiyeti hakkında bir şey söyleyemem.

Herhalde İngilizlerle bütün mesai hal olduğundan, onlarla münasebatta her yerde mutedil bulunmasını rica ederim.”

Bu telgraf, Lozan'daki heyetin çok zor şartlarda ve müttefik devletlerin baskısı altında görev yaptığını, konferansın ilerleyen günlerde çıkmaza gireceğini ve bu konuda hazırlıklı olunması gerektiğini belirten en önemli işarettir.

Görüşmelerin sıkıntılı geçmesi üzerine alınan askerî önlemler sadece boğazlar ve Trakya'ya yönelik değildi. Ayrıca, Ege ve İzmir ile ilgili olarak da ciddi hazırlıklar yapıldı. Özellikle bu konuda Batı Cephesi Komutanlığı 22 Aralık 1922 tarihinde İzmir Valiliği ile İzmir Müstahkem Mevki ve 1'inci Kolordu Komutanlıkları'na şu yazılı emri gönderdi:⁴⁵

⁴⁵ Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 1969, s.163.

“Lozan Konferansı'nın kesilme ihtimali vardır. Bu sebeple şu tedbirlerin alınmasını rica ederim; Müstahkem Mevki emrinde bulunan mayınlar hemen Yenikale dolaylarına dökülmesi, İzmir'de bulunan bütün yabancı gemilerin 24 saat içinde İzmir'i terk etmelerinin sağlanması, 1'inci Kolordu, ağır sahra bataryalarını kıyı yakınına tâbiye ederek harp gemilerine karşı muharebe tertibatı alınması, İzmir'de bulunan düşman uyruklular harp esiri olarak memleket içine gönderilmesi, İzmir harp bölgesi olacağından ahaliden, subay ve memur ailelerinden isteyenlerin iç memlekete gönderilmesi, uçakların düşman gemilerine hücumu hazır bulundurulması ve bu çerçevede hazırlık yapılması emredilmektedir.”

Bu emir, Ege bölgesinde alınan önlemlerin boğazlar ve Çanakkale hattı için yapılan hazırlıklar kadar kapsamlı olduğunu ve olası bir savaşta bölgenin savunma ve tahliyesi için atılacak adımları göstermektedir.

Ayrıca, konferansın kesilmesi halinde, 1'inci Ordu Komutanı'nın aldığı tedbir ve yaptığı tekliflere ait Batı Cephesi Komutanlığı'na sunduğu 23 Aralık 1922 tarihli taarruz harekâtının icrasına yönelik tedbirler ve boğazda yapılacak plan ise şu şekilde tasarlandı:⁴⁶

“a. 3'üncü Süvari Tümeni; Büyük kısmıyla Şile-Ömerli-Sultan Köşkü-Kandilli, bir alayı ile Ovacık-Sarıgazi yolu ile bu tümenin keşif bölükleri, Boğazın kuzey bölümüne doğru olmak üzere ilerleyecektir. 3'üncü Kolordu, Mürettep Süvari Alayı ile Yakacık- Kayışdağı-Çamlıca-Üsküdar istikametinde hareket edilecektir.

b. 3'üncü Kolordu büyük kısmı ile Balçık-Tepeören-Sarıgazi istikametine, bir tümeniyle de daha güneyden ve Yakacık- Kayışdağı üzerinden ilerleyecek, ağır topçu ile takviye edilecek olan bu kolordu Kayışdağı veya Çamlıca'da hazırlanmış mevziinde savunacak İngiliz kuvvetlerine taarruz ve tardla görevlendirilecek. Bu sırada süvari tümeni de bir kısmıyla bu taarruza katılacak ve diğer kısmıyla Boğaz kıyılarını işgal ederek gözetleyecektir.

c. 18'inci ve 23'üncü Tümenlerle, 4'üncü Kolordu İzmit-Karayakuplu-Balçık-Sarıgazi yolu ile Paşaköy, Sultançiftliği, Sarıgazi, Dudullu, Küçükakkal ve Büyükakkal bölgesinde toplanmak üzere yürüyeceklerdir.

d. Şimdiki halde elde mayın mevcut olmadığından Boğazın mayınla kapatılması mümkün olmayacaktır. Yalnız Anadolu Kavağı dolaylarında Yuşa tepesiyle Kanlıca sırtlarına konacak bataryalarla düşman gemilerinin harekâtına engel olunmaya çalışılacaktır. Düşmanın atılmasından sonra

⁴⁶ A.g.e., s.164.

daha güneyde mevzi alacak bataryalarla gemilerin hareketına engel olunacaktır. Karadeniz Boğazı kıyı tabyalarındaki toplardan da duruma göre yararlanılacaktır.”

Bu hazırlıkların yanı sıra Lozan'dan gelen haberler ve gelişmelerin ardından, Lozan'daki görüşmelerin kesilmesi halinde harekete girişecek 1'inci Ordu Komutanlığı kendi emrindeki birliklerine yaydığı emirde alınacak tedbir ve yapılacak faaliyetler ise şu şekilde bildirildi.⁴⁷

30 Aralık 1922

“Garp Cephesi Kumandanlığı'na

1. Lozan Konferansı'nda müttefikîn hükümetleri ile hükümetimiz nokta-i nazarları arasında takarrüp inkânı olmadığı ve müzakeratın her an inkıta ihtimali mevcut olduğu Hariciye Vekâleti'nin işarına atfen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Garp Cephesi kumandanlığından bildirilmiştir. Avni hakla amali mukaddese-i diniye milliye ve vataniyenin ve makasıt-ı meşruamızın istihsalı için ordu her an harekete hazır bulunacaktır.

2. Son alınan malumata nazaran İstanbul muntikasında ve boğazların tarafayninde müttefikîn kuvveti miktarı ber-veçhi âti'dir. İngilizlerin 6 tabur piyade, 2 bahriye silahendaz taburu, 2 depo taburu, 5,5 sahra bataryası, 6'şar toplu 2 obüs bataryası, 1 süvari alayı, kuvvetli bir tayyare filosu, 16 parça muhtelif sefaini harbiye.

Fransızların: 7 tabur piyade, 3 bölük süvari, 3 topçu taburu, 1 istihkâm taburu, 14 tayyare, 1 tank müfrezesi, 6 tank, 12 zırhlı otomobil, 6 parça sefaini harbiye.

İtalyanların: 2 tabur piyade, 3 parça sefaini harbiye.

3. Ordumuzun ilk hedefi 9 numaralı ordu emrinde bildirildiği vechile, İstanbul Boğazını düşman kıtaat ve sefaininden tathir ve boğazı sedetmektir.

İkinci ordu kıtaatı aynı maksatla Çanakkale Boğazı muntikasına tahsis edilmiştir. İstanbul ve Trakya'daki kuvvetlerimiz aldıkları talimat dairesinde hareket edeceklerdir.

4. Ordu hazırlığının tezyidi için vazulceyşlerde ber-veç-i ati tebeddülât yapılacaktır.

a. 3'üncü Kolordu Fırkalarından birisini hattı fasıl gerisinde Denizli muntikasına yanaştırmak şartıyla tekmil kıtaatını Yarımca ile Tütünçifliği arasındaki dere ile Çabalar hattının garbine alacaktır.

⁴⁷ Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1510. (Bkz. EK-5, 5a)

b. 18'inci Fırka 1 alayı ile İzmit ve Garbına ve mürebaki kuvveti ile Yarımca hariç olmak üzere 61'inci Fırkanın tahliye edeceği Derince mintikasına nakledilecektir.

c. 23'üncü Fırka, 41'inci Fırkanın tahliye edeceği Büyük Derbent mintikasına gelecektir.

d. 4'üncü Kolordu şimdilik 11'inci Fırkası vaziyet-i hazırasını muhafaza edecek ve Kolordu diğer kıtaatı ile Sapanca ile Mekece arasındaki mintakaya nakledilecektir. Adapazarı mintikasında: 4'üncü Kolordu kıtaatı ile menzilin hududu Kalaycık köyü- Serdivan damları- Meşeli hattıdır. Bu hat mebzile aittir. Kolordu ile 23'üncü Fırka arasındaki hudut Kürtler deresi-Hasancı hattıdır.

e. İzmit garbinde bulunan ağır topçu alayı Hereke garbindeki Tavşancıl'a nakledecek ve burada şimdilik işe noktai nazarından 3'üncü Kolorduya merbut bulunacaktır.

f. Süvari 3'üncü Fırka vaziyetinde tebettül olmayacaktır.

g. Ordu emrine giren tayyare bölüğü Afyon'dan İzmit ile Büyük Derbent arasında intihap edilecek bir mahalle gelecektir.

5. Yenikonak mahallerinin tahliyesinden evvel kıtaatın gelip izdiham vukuuna mahal kalmaması için Kolordular ve Müstakil Fırkalar yekdiğeri ile irtibatta bulunarak hareketlerini buna göre tanzim edecekler ve yürüyüş tertiplerini de orduya bildireceklerdir.

6. Bu harekâtın nazarı dikkati celb etmeyecek surette icrası ve bilhassa İzmit'in garbindeki mintıkada gece yapılması lazımdır. Hayvanatın siyaneti için toplarla cephaneler İstanbul posta treninden maada trenlerden istifade edilerek nakil ve fakat toplar örtülerek ve top yüklü tirenle gece yürütülerek bunların nazardan saklanılmasına ihtimam edilecektir. Muktezî vagonlar İzmit hat komiserliğine bildirilmelidir.

7. İzmit Bahriye Kumandanlığı vesayiti bahriye-i harekete amade bulundurmakla beraber torpil hattını askeri tesis için hazırlığı ikmal ve orduya işar edecektir.

8. Kıtaat yeni mintikalarındaki yolları ve bozuk köprüleri ıslah ve tamir edeceklerdir. 3'üncü Kolordu İzmit-Karayakuplu-Balçık yolunu tamire germiyet vermekle beraber ağır topçu alayını Tavşancıl'dan Balçık'a gitmesi için yolları tanzim ettirecektir.

9. 9 numaralı ordu emrinde tebliğ edilen keşfiyat ve istidlaata ehemmiyetle devam olunacaktır.

10. 3'üncü Kolordunun iki fırkası ile ağır topçu alayı ve kolordu kıtaatı merbutesi, şimendifer ve bahren sevkedilecek mevât ile diğer bir fırkası da İzmit'ten Oruçlar'a sevkedilecek mevât ile Süvari Fırkası bahren Şile'ye gönderilecek mevât ve İzmit'ten Teke ambarına sevkedilecek erzak ile iaşe edilecektir. Müstakil Fırkalar ve 4'üncü Kolordunun mevâtı iaşesi şimendiferle nakil edilecektir. İzmit'ten ileriye gönderilecek ekmeklerin dakik olarak sevkinin menzil muntaka müfettişliğince hemen buna nazaran tertibatını ittihaz edecektir.

11. Ordu karargâhı İzmit'tedir.

12. 10 numaralı ordu emri 3'üncü Kolordu, 4'üncü Kolordu, 18'inci ve 23'üncü Fırka ve 3'üncü Süvari Fırkaları Komutanlığı ve menzil muntaka müfettişliğine tebliğ ve berayı malumat Garp Cephesi Komutanlığı'na arz edilmiş ve ağır topçu alayı, İzmit Bahriye Komutanlığı'na Hülaseten yazılmıştır.

1'inci Ordu Kumandanı Nurettin"

Lozan Konferansı baş delegeesi İsmet Paşa'nın görüşmelere ilişkin gönderdiği raporlardaki kriz ve görüşmelerin kesilmesi ihtimalleri, İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin 21 Aralık 1922 tarihli telgrafı ile Genelkurmay Başkanlığı'na bildirildi. Bu telgrafı alan Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi ve ordu birliklerine gönderdiği aynı tarihli genelgede görüşmelerin kritik bir devreye girdiğini belirttikten sonra, "Ordunun her an harekete hazır bulundurulması için ihtiyaçlarının hızla tamamlanmasını, subay izinlerinin geçici olarak kaldırılmasını" emretti.⁴⁸

Yine İsmet Paşa, 21 Aralık 1922 tarihinde Fevzi Paşa'ya gönderdiği telgrafta özellikle Trakya'da askerî önlemlerin artırılması gereğini şu şekilde ifade etti.⁴⁹

"Konferansın inkıta ihtimali yakın görüldüğüne göre orduların hızla harekete geçirilmesi ve ilk hedefleri, Trakya'da hareket tarzı hakkındaki mütalâalarının ve şimdiden alınması gereken tedbirlerin ordulara emir buyrulmasını ve bildirilmesini rica ederim."

Ayrıca, Marmara Bölgesi, Trakya ve Ege Denizi'ne kadar uzanan ve alınacak önlemler ve Başkomutanın verdiği emir ve işaret ettiği noktalar 21/22 Aralık 1922 tarihli telgrafta şu şekilde açıklandı:⁵⁰

⁴⁸ Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 1969, s.160.

⁴⁹ A.g.e., s.161.

⁵⁰ A.g.e., s.161.

a. 4'üncü Kolordu Karargâhı Geyve'ye naklolunacak, tümenleri de demiryolu hattına yaklaştırılacak,

b. 4'üncü Kolordu'nun Mustafa Kemal Paşa(Kirmasti)'da bulunan tümeni, daha sonra Gönen istikametinde harekete geçirilmek üzere, Bandırma dolaylarına alınacak,

c. 2'nci Kolordu'nun Ayvalık ve Edremit'te bulunan 4'üncü Tümeni Edremit dolaylarında ve Savaştepe (Giresun)'de bulunan, 7'nci Tümeni Balıkesir dolaylarında toplanacak,

d. 1'inci Kolordu, ilerde hepsi Balıkesir bölgesine nakledilmek üzere şimdiden yalnız bir tümeni Soma dolaylarına alınacak,

e. 5'inci Kolordu iki tümeniyle halen bulunduğu Akhisar bölgesinde kalacak, şimdilik yalnız bir tümeni güney kıyı bölgesinin gözetlenmesi için Söke bölgesine alınacak,

f. İzmir Müstahkem Mevkiinde hemen mayın hattı kurulacak ve kıyılara, 1'inci Kolordu'nun ağır topları tabiye edilerek bütün yabancı gemilerin 24 saat içinde İzmir'i terk etmeleri emrolunacak ve harekât alanında bulunan bütün yabancı uyruklular memleket içine gönderileceklerdir.”

Yapılan tüm askerî hazırların yanı sıra İstanbul ve Çanakkale boğazları önünde bir savunma ve ayırıcı hat teşkili yapıldı. Mudanya Mütarekesi gereğince özellikle Marmara ve Boğazlara yönelik, Kocaeli yarımadasında saptanan ayırıcı hat; Şile-Gebze-Darıca yolu olarak belirlendi. Bu yol Şile'den sonra Darlık köyünün hemen doğusundan ve Mudarlı, Ovacık, Cuma köylerinin içinden geçerek Gebze'ye kadar uzanmaktadır. Çanakkale bölgesindeki ayırıcı hat ise Göriceburnu (Bozburun)-Beyçayırı-Kurukabağaç-Terziler-Salihler Batısı, Çamlıca Batısı-Bozalan Kuzeyi, Kumburnu (Mevkiler Batı Cephesine aittir) olarak tespit edildi.⁵¹

Ayrıca Boğazın Rumeli yakasında yani Trakya'da da ciddi hazırlık yapılmaya başlandı ve alınacak önlemler kapsamında, Genelkurmay Başkanlığı, Refet Paşa'ya şu talimatları verdi:⁵²

“a. Meriç batısından gelecek Yunan tehlikesine önem vermeksizin ve zayıf kuvvetlerle yetinilerek, Trakya'daki kuvvetlerin büyük kısmının Refet Paşa komutasında İstanbul üzerine yönetilmesi,

⁵¹ İSH, K.1802, G.24, B.24-5.

⁵² Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 1969, s.162.

b. İstanbul’daki birlikler ve yardımcı kuvvetlerle beraber İstanbul ve dolaylarında egemenliğin fiilî olarak kurulması,

c. İngiliz uçaklarının tahribi, kuvvetlerini esir ve imha edilmesi,

d. Böyle bir hareket için Trakya’daki jandarma kuvvetlerinin sıklet merkeziyle, şimdiden doğuya yaklaştırılması,

e. Gerek Trakya’daki kuvvetlerimizin ve gerek icabında 1’inci Ordu’dan geçirilecek yardımcı kuvvetlerin iaşesini sağlamak için şimdiden gereken noktalarda işe maddeleri depo edilmesi,

f. Boğazın batı tarafında da icabında bazı kıtaların geçirilebilmesi için lüzumlu araçların tedariki ve bu gibi küçük deniz taşıtlarının İngilizler eline düşmemesi için gizli tertibat alınması,

g. İstanbul dolaylarındaki büyük telsiz istasyonlarının, bozulmaksızın ele geçirilmesi,

h. İcabında her iki kıydan yapılacak geçit harekâtının düşman teşebbüslerine karşı emniyet altına alınması.”

Refet Paşa’ya verilen bu talimat analiz edildiğinde, özellikle Trakya’da olası bir Yunan taarruzuna, İstanbul ve boğazlarda ise başta İngilizlere olmak üzere müttefik devletlere karşı önemli tedbirler alındığı görülmektedir. Boğazda geçit yerlerini ve tertiplerini keşfetmek ve incelemek üzere bir heyet gönderilmesi, gerektiğinde Yeşilköy’de uçak hangarlarını tahrip için İstanbul’da teşkilat kurulması, Beykoz ve Ömerli dolaylarında iki bölük kurulması ve silahların ordu tarafından sağlanması, boğazda küçük deniz araçları sağlanması ve Anadolu tarafında gizlenmesi, İzmit ve Şile’de tekerlekle Boğaz’a kadar götürülmek ve orada kullanılmak üzere salları yapılması, İstanbul’dan İzmit Körfezi’nin kapatılmasında kullanılmak üzere ışıldak istenmesi kararlaştırıldı ve bu hususlar yerine getirildi.⁵³

Ayrıca; Trakya ve boğazlara yönelik yapılacak harekâta destek olmak maksadıyla alınan önlemler ise şu şekilde açıklandı.⁵⁴

“a. Orduya ivedi olarak bir uçak bölüğünün gönderilmesi,

b. 4’üncü Kolordu için Manisa deposunda bırakılan yedek cephanenin hemen trenle Kadıköy’e gönderilmesi,

⁵³ Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 1969, s.164.

⁵⁴ A.g.e., s.165.

c. Ordunun İstanbul Boğazı'na varışında Boğazın diğer tarafındaki kuvvetlerin komutasını da alması tabii olduğundan İstanbul'da ve Trakya'da bulunan birliklerin ve kuruluşlarını orduya bildirilmesi,

d. İstanbul içinde ve Trakya bölgesinde yiyecek maddeleri hazırlanması ve İstanbul Temsilciliği ve Komutanlığı tarafından harekâtla ilgili olarak yapılan hazırlık ve tedbirler hakkında orduya bilgi verilmesi,

e. İleri harekât sırasında veya İstanbul'da memurlarımız tarafından alınacak tedbir ve işlemler hakkında bir talimat verilmesi,

f. İzmit körfezinin kapatılması için ayrılan mayınların gönderilmesinin çabuklaştırılması ve Karadeniz'deki mayınların ve motorlarında ordu emrine verilmesi,

g. Çatalca hattına kadar olan bölgenin büyük ölçüde haritasının ordu birliklerine yetecek miktarda gönderilmesi,

h. Ordu emrine verilen ve henüz katılmayan topların gönderilmesinin çabuklaştırılması,

ı. Ordunun birikmiş zahire ihtiyacını karşılamak, özellikle fazla miktarda peksimet, yemeklik ve yemliğin Karaköy'e gönderilmesi,

i. Bağımsız tümenler için iki hafif telsiz telgraf istasyonunun ordu emrine verilmesi,

j. Lüzumu halinde kullanılmak üzere Karaköy'e kazıklarıyla beraber dikenli tel kum torbası ve diğer berkitme ve tahrip malzemesi gönderilmesi,

k. Menzil Bölge Müfettişliği kadrosunun Ordu Menzil Müfettişliği kadrosu halinde genişletilmesine müsaade buyrulması,

l. Boğaza varıştan sonra telgraf tellerinin kesilmesi halinde karşı ile muharebe sağlanması için ordu birliklerine ve Trakya'dan gelecek birliklere pırıldak verilmesi.”

Türk ordusu tüm bu askerî hazırlıkları yaparken, İngilizler ise İstanbul'da azınlıklara yönelik bir dizi propaganda faaliyeti yürüttü. 21 Kasım 1922 tarihli istihbarat raporunda; İngiliz Miralayı Blark'ın başkanlığında bir hafife örgütü kurulduğu ve örgütün maksadı her ne suretle olursa olsun şehirde karışıklığa yol açarak barış konferansını müşkülata düşürecek delil elde etmek olduğu ve barış konferansının barışı temin edemeyeceğini ve yüzde doksan savaş olacağı haberlerini yayarak ahali arasında birtakım dedikodulara sebebiyet vererek korku yaratmak olduğu, yeni seçilen Halife hazretlerinin dindar bir Müslüman olmayıp atıyyet ruhlu alelade bir kimse olduğu ve hiçbir zaman Halife olarak kalamayacağı ve

bunu ötede beride söylenerek aleyhte bir durum yaratıldığı ve Cuma günü, Cuma Namazı sırasında gösteriler tertip edileceği, bu arada İngiliz tayyare filosunun İstanbul üzerinde dolaşarak Hıristiyan halkına bir gösteri yapılacağı duyurulmakta, 20 Kasım 1922 günü saat 11 ile 12 arasında 60 tayyarenin İstanbul üzerinde dolaşması sırasında Rum, Ermeni ve diğer Hıristiyanların çok mutlu olduğu anlatılmaktadır.⁵⁵

Bu süreçte Türk ordusunun yaptığı hazırlıklar daima müttefik orduları tarafından takip edildi ve özellikle keşif uçuşlarıyla ayırıcı hat boyunca günlük takipler yapıldı. 29 Kasım 1922 tarihinde müttefik devletlerin İstanbul temsilcilerine gelen bir telgrafta; *“konferans kesintiye uğrarsa Derince’de ve ayırıcı hat boyunda bulunan Türk kuvvetleri ani bir baskınla İstanbul’a taarruz edeceği, bu taarruz emrinin konferansın gidişatına göre İsmet Paşa’nın bir telgrafıyla Nureddin Paşa’nın Kolordusuna bildirileceği, İsmet Paşa’nın Barış Konferansı’nın dağılacağını anladığı anda durumdan Ankara’ya haberdar edeceği, her gün muhtelif zamanlarda ayırıcı hatta Türkler tarafından tecavüz edilip edilmediğini araştırmak üzere keşif tayyarelerinin uçurulmasının emredildiği”* anlaşılmaktadır. Ayrıca buradan yazılan raporlarda: *“Keşif tayyarelerimizin gözetleme raporlarına göre az sayıda tahaşşüd eden milliyetçilerin hattı fasılı geçmedikleri anlaşılmıştır.”* denilmekte ve günlük raporlarda da bu cümle tekrar edilmektedir.⁵⁶

İstanbul ve Çanakkale Boğazı’nda yapılan hazırlıklar Yunan makamları tarafından da yakından takip edildi ve günlük raporlar ile İstanbul’da bulunan Yunan Başkonsolosu vasıtasıyla Yunanistan Dışişleri Bakanlığı’na ve Lozan’daki Yunan delegasyonuna iletildi. Bu konuda Yunan Başkonsolosu’nun Lozan’a kendi delegasyonlarına gönderdiği 20 Aralık 1922 tarihli gizli telgrafta şunlar yazmaktadır; *“Ayın sonuna dek bir anlaşmaya varılmazsa Kemalist ordusunun İstanbul’a gireceği yolunda buradaki ulusçu çevrelerde söylentiler dolaşmaktadır. Türkler böyle bir hareketin savaşa neden olmayacağına inanıyorlar. Fransızların bu konuda yansız kalması sağlanmıştır ve İngiltere’de herhalde karşı olmadan çekilecektir. Türkler İstanbul’a Büyük Millet Meclisi yetkililerini atamakla ilgili planlar hazırlıyorlar.”*⁵⁷

Ayrıca, Türk ordusunun yaptığı hazırlıklar çerçevesinde İstanbul’daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Harington 25 Aralık’ta İngiltere Savaş Bakanlığı’na gönderdiği gizli telgrafta şunları söylemektedir; *“Ankara Türk ordusuna hazır ol emri vermiştir. Konferansta kesinti olabilir. Burada*

⁵⁵ TİTE, K. 56, G.63, B.63001.

⁵⁶ TİTE, K. 55, G.122, B.122001.

⁵⁷ Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, s.78.

hepimiz hazırız. Durumun nazik olduğuna inanıyorlarsa (o sırada bir kısmı Malta'da bulunan) filonun geri döneceğini tahmin ediyorum. Konferans kesilirse veya bize saldırırlarsa, bana verilmiş olan talimata göre davranacak; durum ciddileşince Üsküdar'ı boşaltacağım, ama Üsküdar üzerinde düşman güçleri filonun demirlenmesine engel olursa orasını da boşaltacağım. Çanakkale'yi elimden geldiği kadar savunacağım. Fransızlar İstanbul'da Büyükelçilikleri koruyacak. Beyoğlu'na bir tabur göndereceğim. Olaylar çıkarsa müttefiklerin birliğini koruyacağım. İstanbul'da bir iç isyan çıkmayacağı, ancak İngilizleri hedef alacağı anlaşılmaktadır. Harekât başlarsa Meriç'teki alayı geri çekeceğim. Lozan'daki son gelişmeler hakkında bana lütfen bilgi veriniz".⁵⁸ İngiliz yönetiminin Anadolu'daki macerayı sürdürmesi İngiliz halkı arasında hoş karşılanmadı. Ayrıca İngilizlerin İrlanda'da yaşadığı problemlerde bu hoşnutsuzlukta etkili oldu.

Lozan Konferansı'nın dağılması ile birlikte İngiliz donanması İstanbul Boğazı'nda bazı tedbirlere başvurdu. Anadolu ve Rumeli sahil hattı boyunca gezecek büyük bir tayyare gemisi Büyükdere Limanı'nda demirledi ve ayrıca büyük bir bahriye tayyaresi bütün Anadolu sahillerini ve Karadeniz'i tetkik ederek rapor hazırladı. İngiliz askerî heyeti Kadıköy, Üsküdar, Beşiktaş, Galata, Sirkeci, Kumkapı, Yeşilköy gibi sahilleri denetleyerek, çıkarma yapılacak noktaları tespit etti.⁵⁹

22 Ocak 1923 itibarı ile İngilizler Çanakkale bölgesinde Albay Shuttleworth komutasındaki 28'inci İngiliz Tümeni iki tugayı ile birlikte konuşlandı, bu tümenin dört piyade taburlu bir tugayı Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında Barbaros hattını savunmak üzere, bir tabur Nara burnu bölgesinde, üç tabur Çanakkale içinde tertiplendi. Boğazın Anadolu yakasında tertiplenen İngiliz birlikleri 9-10 kilometrelik kıyı kısmını kontrollerine aldı.⁶⁰ Konferans süresince İngilizler Çanakkale, Nara burnu ve Kocaeli yarımadasındaki durumlarını korudu, muhtemel bir taarruza karşı hazırlık yaptı ve birliklerini takviye etti. Aynı şekilde İstanbul'daki tedbirlerini de artırdı ve bilhassa konferansın kesilmesinden sonra yeni bir takım tasarımlar hazırladı.⁶¹

Çanakkale Boğazı'nın Rumeli kıyısında ve Gelibolu yarımadasında, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz ve Fransız birlikleri yerleşmişti. Bu dönemde Ilgardere ve Akbaş bölgelerinde birer İngiliz taburu, Gelibolu

⁵⁸ A.g.e., s.79.

⁵⁹ TİTE, K. 56, G. 63, B. 633001.

⁶⁰ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası**, 1995, s.336.

⁶¹ David Walder, **Çanakkale Olayı**, Çeviren: M.Ali, Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.403-404.

yarımadasının çeşitli yerlerine dağılmış 12’nci Fransız Senegal Alayı, çoğunluğu Rum ve Ermenilerle kurulmuş işçi grupları vardı. Gelibolu yarımadasındaki 12’nci Fransız Senegal Alayı’nın 2’nci Taburu Gelibolu’da, bu taburdan bir bölük Bolayır’da, bu alayın 3’üncü Tabur’u Kilitbahir’de olup, Gelibolu’da bir Fransız telsiz istasyonu faaliyet göstermektedir.⁶²

Lozan görüşmeleri devam ederken İstanbul ve boğazlar ile ilgili yakın takipte olan bir başka ülke ise Sovyet Rusya’dır. Bu süreçte Rusya’nın Türkiye üzerindeki ve özellikle boğazlar konusundaki baskısının arttığı görülmektedir. Rusya, Lozan Konferansı’nın devam ettiği günlerde Türkiye’ye bir nota vererek boğazlar konusunda savaş gemilerinin serbestçe geçişine yönelik alınacak bir karara en sert şekilde karşı çıktı ve konferansa son verilmesi halinde Avrupalı devletlerin savaşa devam edemeyeceklerini belirtti. 10 Aralık 1922 tarihinde Rauf Bey’in İsmet Paşa’ya çektiği telgrafta Rusya’nın bu baskısı ve görüşleri açıkça şu şekilde ifade edilmektedir.⁶³

10 Aralık 1922

“İsmet Paşa Hazretleri’ne

Bu sabah Aralof 9 tarihli Karahan'ın bir notasını tevdi' etti. Konferansta zat-ı âlinizin Boğazlardan süfen harbiyenin serbestî-i mürûrunu kabul ettiğinizi Lozan'daki murahhaslarından istihbar etmeleri notanın i'tasına sâik olduğunu ifade ve Rus Hükümetince Misak-ı Millimiz derecesinde mecbürriyü'l-icra olan Karadeniz'e Boğaz tarikiyle harb gemilerinin müruruna muvafakat etmemek hususundaki Misak-ı Millilerine nazaran Rusya'nın Karadeniz'e harb gemilerinin serbestce mürûrunu kat'iyyen kabul edemeyeceğini, Türk hey' et-i muraahasasınca serbesti-i mürûr kabul edilirse bunu Moskova İtilafını ihlal ve bir hareket-i hasmane telakki edeceklerini ifade etti. Bu hareket sizin de Misak-ı Millinize mugayırdır. Garp devletlerine ba'zı ta'vizat mukabilinde böyle bir fedakarlıkta bulunuyorsanız kendilerine i'timad caiz değildir tarzında şimdiye kadar tekrar ettiği cümleyi de tekrar etti. Kendisine Misak-ı Millimizin bu husustaki fıkrasını bir kere daha izah ettikten sonra murahhaslarımızın da iştirât ettiği Boğazlar konferansında devletler Marmara ve İstanbul'un emniyetini bizim murahhaslarımızın kafi görecekleri veçhile te'min ederler ve yalnız Rus murahhasları bunu kabul etmezlerse Türkiye'nin harbe devam etmesini mi arzu ediyorsunuz sualime karşı Avrupa'nın fevkalade gayr-ı müsait şerait içinde bulunduğundan ve bize karşı harb edemeyeceklerinden mufassalen bahs ettikten sonra şimdiden

⁶²Karacan, a.g.e., s.337.

⁶³Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, C.I, (Kasım 1922-Şubat 1923), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990, s.188-189.

bu suale evet veya hayır denemez, harb gemilerinin serbest geçmemesi hususunda sonuna kadar birlikte inad edelim ve son noktada müzakere ve karar verelim dedi.

Son noktayı nasıl ta'yin edelim sualime sarih cevap vermedi. İkinci maddede ve kısım kısım aynen arz edilen notada konferansta inkıta' vukuunda Boğazları müştereken müdafaa için görüşmek bizim tarafımızdan teklif edilmiş şekilde gösterilmektedir. Hakikatte Müdafaa-yi Milliye ateşe navallarının bana da Aralofun müracaatı ve tarafımızdan şahsi ve hususi istizah tarzında cereyan etmiş mükâlemedir. Bunu ihzari müzakerat şeklinde gösteriyorlar. İhtar ettim. Aralof kabul ve bu tarz-ı tahririn hükümetinin bu hususta görüşmek arzusunda olduğunu ihzâr etmesi şeklinde kabul etmemizi rica ve Rus delegelerinin Boğazlardan harb gemilerinin mürûrunu kabul etmeleri ihtimali olmadığını tekrar eyledi efendim.

Hüseyin Rauf"

"İsmet Paşa Lozan dönüşünde Bükreş'ten 10 Şubat 1923'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mesajda; "Cihanın vaziyeti umumiyesinde harp endişesi vardır. Herkes isteyerek veya istemeyerek bu ihtimali mevzubahis ediyor. Biz kısmı azamını istihsal etmiş olduğumuz sulha kat'i olarak varabiliriz. Fakat ufak sebeplerle hiç kimse istemediği halde harp de vaki olabilir. Ahvali tesadüf ve fevrana bırakmayınız.

*Yakından sıkı bir inzibat ile vaziyete hakim olunuz. Avdetime kadar ahvali muhafaza etmek elzemdir. İzmir hadisesi üzerine buralarda harbin kabili ictinab olmadığı zihniyeti hasıl olmuştur. Böyle bir zihniyet karşımızdakileri ümitsizliğe ve şiddete sevk edebiliyor. Derhal Ankara'ya gelmenizi istirham ederim."*⁶⁴ diyerek, savaşın yeniden başlayabileceğine dair endişelerini dile getirerek Mustafa Kemal Paşa ile acil görüşmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Lozan Konferansı'nın kesilmesinden sonra Türkiye'ye dönen İsmet Paşa derhal ordu karargâhı ve birliklerde incelemelerde bulundu ve olası bir savaşa girme durumunda birliklerin ihtiyaçları hakkında komutanlarla toplantılar yaptı. Ancak bu hazırlıklara rağmen İsmet Paşa bir taraftan da tekrar Lozan'a gitme ve barış sürecini devam ettirme çabası içindedir. İsmet Paşa'nın Lozan'a gideceği Hariciye Vekâleti'nden Paris Büyükelçiliği'ne - 12 Nisan 1923 tarihinde çekilen şifreli telgrafta şu şekilde açıklanmıştır; *"İsmet Paşa, ordu kumandanlığı karargâhı umumisine azimet etmiştir. Karargâhtan cepheyi teşkil eden bilumum kıtaatı ziyaret ve teftiş ettikten sonra ve fakat Mayıs'ta Lozan'da bulunmak üzere seyahatine devam*

⁶⁴ A.g.e., s.52.

edecektir. Bu malumatın münasip tarzda matbuatı mahalliye ile mahiyeti resmîyede olmamak üzere neşr ve tamimine itina buyurulması” ifadeleri yer almakta ve görüşmelere verilen aradan sonra İsmet Paşa’nın tekrar Lozan’a gideceğini belirtmektedir⁶⁵.

İsmet Paşa 25 Nisan 1923 tarihinde Gazi Paşa Hazretleri’ne ma’ruzdur, ifadesi ile başlayan ve Heyet-i Vekile Riyaseti’ne yazdığı telgrafta; “İzmir ve İzmit seyahatimde ordunun aksam ve erkânı ile temas ettim. Ordunun vaz’iyyet ve ahvalini mükemmel buldum. Konferans barid fakat fa’al ve seri bir mahiyette görünüyor. Bî pâyân tahassür.” şeklindeki sözleri ile ordunun durumunu hakkında olumlu açıklamalar yapmaktadır.⁶⁶

Barış sürecinin tıkanması üzerine İngiliz ordusunda görev yapan bir asker o günlerdeki durumu şu şekilde ifade etmektedir. “İngiltere hükümeti İstanbul işgal kuvvetlerini geri çekmemek niyetindedir. Lozan Konferansı’nın ikinci bölümünün vakit kazanmaktan başka bir şey olmadığı, İngiliz kuvvetleri hiçbir kuvvetle, bilhassa Kemalist kuvvetleriyle harp etmek kabiliyetinde bulunmadığı, bütün ümitlerinin destekledikleri Yunan ordusuna bağlı olduğu, Yunan ordusunu hazırlamaya ciddiyetle devam edildiği, İngilizler Türkleri bilhassa Ankara’ya karşı iç karışıklıklar çıkararak mağlup etmek ümidinde olduğu belirtilmektedir.”⁶⁷ İngiliz askerinin bu beyanatı o günkü İngiliz ordusunun içinde bulunduğu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Artık gerek İngiliz kamuoyu ve gerekse askerleri savaştan yana değildir. Bir an önce barışın sağlanması ve ülkelerine dönmenin hesabını yapmaktadırlar.

Rusya Büyükelçisi Baş Tercümanı’nın 3 Mayıs 1923 tarihli raporuna göre devletler Lozan Konferansı ile yine vakit kazanmak, İstanbul’u tahliye etmemek emelindedir. Rapora göre; İngilizler millî kuvvetlerle çarpışmayacaklar ve Ankara’da çıkacak ihtilaftan yararlanmak niyetindedirler. Ayrıca, Varangel ordusu Nikola Nikolayeviç’in kumandasında, olacak savaşta kızılar üzerine yürüyecek Varangel Kumandanları’nın General Konfuç’un Romanya’ya hareketi bununla alakadar olup, Polonya’da aynı maksatla hazırlanmaktadır. Bulgar siyaseti ise İngilizlerce onaylanmaktadır.⁶⁸

Bu arada alınan istihbarat bilgileri ışığında, İngilizlerde hakim olan kanaate göre Türklerin istekleri o kadar değişik ve dayanılması güçtür ki Lozan Konferansı’nın bir netice alınmadan dağılması ihtimali yüksektir. Bu

⁶⁵ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara,1994, s.195.

⁶⁶ Şimşir, a.g.e., s.217.

⁶⁷ TİTE, K. 48, G.37, B. 37001.

⁶⁸ TİTE, K. 48, G.39, B. 39001.

düşünceden hareketle İngilizler konferansın ertelenmesi halinde müttefikleri fikir olarak hazırladı. Kumkale ve Gelibolu Yarımadası'nın çeşitli yerlerine ağır toplar konuşlandırdı ve tahkimata hız vererek bu işlerde kullanılmak üzere 800 uzman Rum ve Ermeni işçi görevlendirdi.⁶⁹

Türk Hükümeti olası bir savaşa yönelik askerî tedbirler alırken, Yunanistan'da da bazı gelişmeler yaşandı. 11 Mayıs 1923 tarihli istihbarat raporuna göre, Yunanistan'da genel seferberlik ilan edildi ve bu gelişmeler müttefik ülkelerin kabinelerine ve İngiliz Hariciye Vekili'ne haber verildi. Ancak bu bilgiler bir taraftan teyit edilirken diğer taraftan da Yunan meclisinde büyük tartışmaların olduğu Yunan ordusunun kesinlikle savaştan yana olmadığı Yunanistan Hariciye Nazırı Aleksandr vasıtasıyla Venizelos'a iletildi.⁷⁰

Batıda Yunan ordusu ve İngilizlere karşı hazırlıklar devam ederken aynı şekilde Suriye sınırında da Fransızlara karşı tedbir alınmaya çalışıldı. Bu kapsamda Fransızların bölgedeki faaliyetlerini ve yaptığı çalışmaları İsmet Paşa 23 Haziran 1923 tarihinde Türk gazetecilere yaptığı açıklamada şu şekilde anlatmaktadır; *“Son günlerde yine Suriye hududunda tahşidatta bulunduğumuza dair bir takım şayialar çıkarmaya başladılar. Bu şayiaların katiyen aslı yoktur. Bütün bu rivayetler fikirleri mali bir meseleye geçirmek ve oraya çevirmek maksadından ileri gelmektedir. Değil Suriye hududunda tahşidat yapmak, biz bilakis birkaç sınıfı da terhis etmiş bulunuyoruz. Eğer hakikaten bir tahşidat varsa, bunu Suriye hududunun öteki tarafında aramak lazımdır. Çünkü Fransızlar İskenderun'la Halep arasında pek faal askerî harekette bulunuyorlar. Gelen raporlar bu hususta tereddüte mahal bırakmayacak derecede tafsilat ve malumat vermektedir.”*⁷¹

Yapılan tüm bu savaş hazırlıklarına rağmen Türkiye bir taraftan da barış için yollar aramaya ve temaslara devam etti. Bu kapsamda Türk heyeti İsmet Paşa'nın başkanlığında 18 Nisan 1923'de İstanbul'dan yola çıkarak 21 Nisan'da Lozan'a vardı ve 23 Nisan'dan itibaren görüşmelere katıldı.⁷² Lozan Konferansı'nın ikinci bölümü devam ederken ve sona yaklaşırken dahi Türk ordusu hazırlıklarına devam etti ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın 13 Temmuz 1923 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'na acil ve önemli koduyla çektiği telgrafta her ihtimale karşı askerî birliklerin hazır bulundurulmaları gereği şu şekilde bildirildi.⁷³

⁶⁹ TİTE, K. 52, G.50, B.50001.

⁷⁰ TİTE, K.47, G.41, B.41001.

⁷¹ İlhan Turan, **İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003, s.133.

⁷² Rıza Nur, Joseph C. Grew; a.g.e.,s.383.

⁷³ TİTE, K. 97, G.10, B.10001.

“İsmet Paşa Hazretleri’nden alınan 13 Temmuz 1923 tarihi bilgiye göre müttefiklerin Lozan Konferansı’nda imtiyazlar meselesinde kabul edilemeyecek teklifler sunduğu ve İstanbul’un tahliyesinde müşkülât gösterilmekte olduğu bildirilmektedir. Konferansın bu ciddi durum karşısında ara verilmesi muhtemel olduğu ilave olunmaktadır. İcra Vekilleri Heyet-i Riyaseti’nden emirde bulunan konferansın ara verilmesi ihtimaline dikkat çekilmektedir. Her ihtimale karşı kıtaatın hazır ve müteyakkız bulunması lüzumunu hemen emir ve temini rica ederim...”

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi”

Sonuç

Türk İstiklal Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasının ardından başlayan barış görüşmeleri süreci önce Mudanya’da ardından da Lozan’da devam etmiş ve uluslararası çok boyutlu bir nitelik kazanan sorun çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Lozan Konferansı’nın birinci dönem görüşmeleri oldukça sıkıntılı geçti ve görüşmeler tıkanma noktasına geldi. İsmet Paşa 8 Aralık 1922’de Boğazlar meselesi görüşülürken komisyona yaptığı açıklamada; Boğazların muhafazasının aynı zamanda Türk Hükümeti’nin Payitahtı’nın, Marmara Denizi ve Doğu Trakya’nın müdafaasını sağladığı, boğazların tahkim edilmemesinin Türkiye’nin en hassas ve en önemli yerlerinin ansızın yapılacak bir saldırıya karşı korumasız bırakılması anlamına geldiğini ifade ederek mutlak surette boğazların tahkim edilmesi gerektiğini işaret etti.⁷⁴

31 Ocak 1923’de yapılan toplantıda, Türkiye antlaşma hükümlerini imzalamaya zorlandı ve Lord Curzon bu toplantıda yaptığı konuşmada, antlaşmanın amaçlarını; “...sekiz sene süren yıkıcı bir savaşı sona erdirerek barış yapmak, müttefiklere yenilmiş ve Yunanistan’ı yenmiş olan Türkiye’ye kuvvetli bir devlet olarak Avrupa’da ve Asya’da yerini aldirmek, Türkiye ile Batı devletlerinin münasebetlerini yeniden kurmak...”⁷⁵ şeklinde açıkladı.

24 Temmuz 1952 tarihinde Lozan Barış Antlaşması’nın 29’uncu yıl dönümünde gençlere Lozan’ı anlatan İsmet İnönü Lozan’a ait bir anısını şöyle anlatmaktadır.⁷⁶

“Konferans toplantılarından bir hafta kadar evvel Poincare beni Paris’e davet etmişti. O esnada İngiltere’de seçimler başlamış olduğundan

⁷⁴ Karacan, a.g.e., s.141.

⁷⁵ Karacan, a.g.e., s.184.

⁷⁶ Turan, a.g.e., s.232.

konferans toplantıları bir hafta tehir edilmişti. Seçimlerin neticesine intizar olunarak toplanılması esası kabul edilmişti. Paris'e gittim. Orada görüşüm, Poincare, o devrin en büyük siyaset adamı telaşlı görünüyordu.

Ona: "Sulh var mı?" diye sordum. "Evet var, yapacağız," dedi "İstanbul'u tahliye edeceksiniz" dedim. "Evet edeceğiz" diye cevap verdi. İstanbul'u tahliye kafi değildi. Boğazlarda bir yerde kalmak niyetinde idiler. Ona "Boğazların şurasında burasında falan kalmak yok dedim, "Evet Boğazları da tahliye edeceğiz" dedi." Bu görüşmeden de anlaşıldığı üzere, İsmet Paşa Lozan'da İstanbul ve boğazların tahliyesine özel önem vermiş, bir taraftan bunu kabul ettirmeye çalışırken, diğer taraftan da askerî tedbirlerin alınması yönünde uyarılarda bulunmuştur.

Lozan Antlaşması sadece Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri tarafından onaylatılmaya çalışılan Sevr Antlaşmasına karşı ve diğer taraftan da İstiklal Harbi sonunda Yunanistan'la imzalanan bir antlaşma olarak değil, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ile olan hesaplarının kapatılması ve medeni milletler arasındaki yerini alması bakımından önem arz etmektedir.⁷⁷

Lozan Antlaşması, genç Türkiye Devleti'nin, İtilâf Devletleri'ne karşı, hukukî ve siyasal olarak elde ettiği kazanımları tescil ettirdiği bir antlaşmadır. İtilaf Devletleri, Türklerin fiili olarak elde ettikleri başarıları tanıdılar, sonuçlarını kabul etmişler ve aynı zamanda, tam bağımsızlığını, diğer devletlerle eşitliği ve ulusal egemenliğini tescil etmişlerdir. İtilâf devletleri tarafından başlatılan Türk'ü yok etme mücadelesi, Türk milletinin İstiklal Harbi'nde gösterdiği mücadele ruhu ve azmi ile bertaraf edilmiştir. Bu mücadele sonunda kazanılan askerî zaferlerden sonra Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve Lozan Konferansı ile nihai barış sağlanmıştır.

Barış görüşmeleri süresince Türk tarafı, ısrarlı ve kararlı tutumunu sürdürmüş, bir ara kesintiye uğramasına rağmen, barış antlaşması ortak metin olarak 24 Temmuz 1923'te imzalanmış, Türkler onurlu bir sonuca ulaşmışlardır. Bu sonuçta, siyasi irade ve kararlılığın yanında alınan askerî önlemler ve bu önlemlerin özellikle boğazlar ve Trakya'da uygulanması, ayrıca başta İngilizler olmak üzere tüm müttefiklere hissettirilmesi de etkili olmuştur.

⁷⁷ Aptülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s.126.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri:****Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE),**

TİTE, Kutu24, Gömlek19, Belge19-1a 001.

TİTE, K.42, G.185, B.185001.

TİTE, K. 48, G.37, B. 37001.

TİTE, K. 48, G.39, B. 39001.

TİTE, K. 52, G.50, B.50001.

TİTE, K. 55, G.122, B.122001.

TİTE, K. 56, G.63, B.63001.

TİTE, K. 56, G. 63, B. 63 3001.

TİTE, K.47, G.41, B.41001.

TİTE, K. 97, G.10, B.10001.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA)

BCA, D.400-130, F. 30.10.0, B.218.472.38.

BCA, D.400-122, F. 30.10.0, B.218.472.38.

BCA, D.245134, F. 30.10.0, B.204.395.3.

BCA, D.400-138, F. 30.10.0, B.218.472.38.

**Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, (ATASE)
İstiklal Harbi Katalogu**

İSH, Kutu1667, Gömlek30, Belge30a.

İSH, K.1667, G.14, B.14a.

İSH, K.1667, G.18, B.18a.

İSH, K.1802, G.24, B.24-5.

İSH, K.1802, G.24, B.24-10.

İSH, K.1802, G.25, B.25-7.

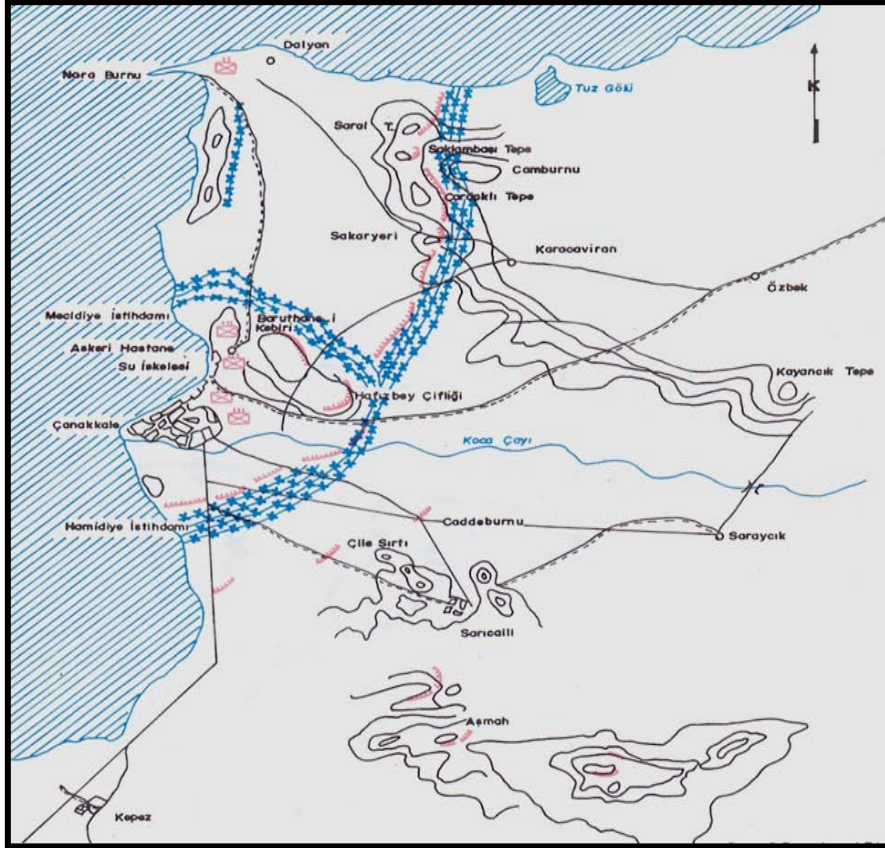
İSH, K.1992, G.97, B.97-2.

İSH, K.2027, G.H-46, B.46-5.

Kitap ve Makaleler:

- AKŞİN, Aptülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991.
- AKYOL, Taha, KAPLAN, Sefa; **Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları, TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları**, İstanbul, 2013.
- ARIKAN, Zeki; "Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, 6 Ekim 2003, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.61-80.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006.
- GÜR, Ebru; **Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.
- Hakimiyet-i Milliye**; 29 Ekim 1922, No:646.
- Hakimiyet-i Milliye**; 23 Kasım 1922, No:669.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 17, S.66, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1482.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 17, S.66, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1485.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 17, S.66, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1487.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 17, S.66, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1488.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 17, S.66, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1489.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 18, S.67, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1494.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 18, S.67, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1505.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 18, S.67, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1508.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 18, S.67, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1509.

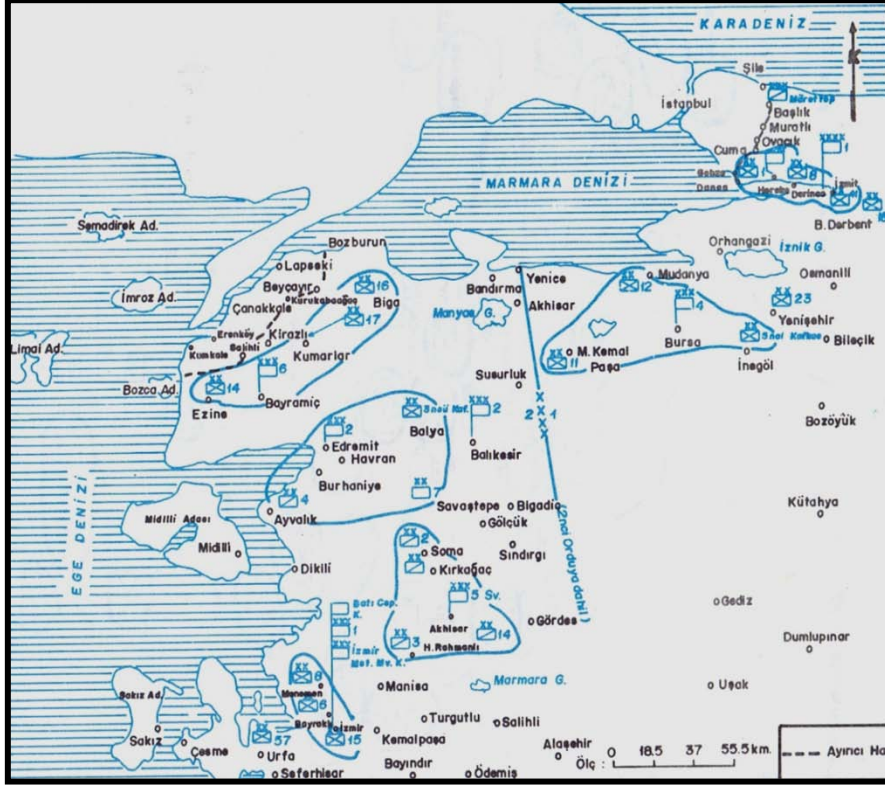
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**; Yıl 18, S.67, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969, Vesika Nu. 1510.
- ILGAR, İhsan; “Lozan Konferansı'nın Başarısızlığa Uğraması Halinde Türk Genelkurmayının Gizli Harekât Planı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül 1970, S.36, s.39.
- KARACAN, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Ankara, 1993.
- NUR, Rıza, GREW, Joseph C.; **Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)**, Yayına Hazırlayan: Nurer Uğurlu, İstanbul, 2013.
- ÖZCAN, Mehmet Şah; **Lozan Konferansı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansımaları**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2011.
- SONYEL, Salahi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C:II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- SONYEL, Salahi; **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006.
- ŞİMŞİR, Bilal; **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Yayını, Ankara, 1990.
- ŞİMŞİR, Bilal; **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, C.I, (Kasım 1922-Şubat 1923), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990.
- ŞİMŞİR, Bilal; **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994.
- TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C: IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- TURAN, İlhan; **İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003.
- Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası,(18 Eylül 1922-1Kasım 1923)**; 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 4'üncü Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1969.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası**; 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 4'üncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, 1995.
- WALDER, David; **Çanakkale Olayı**, Çeviren: M.Ali, Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

Lozan Konferansı Döneminde, Çanakkale Bölgesinde İngiliz Savunma Mevzileri

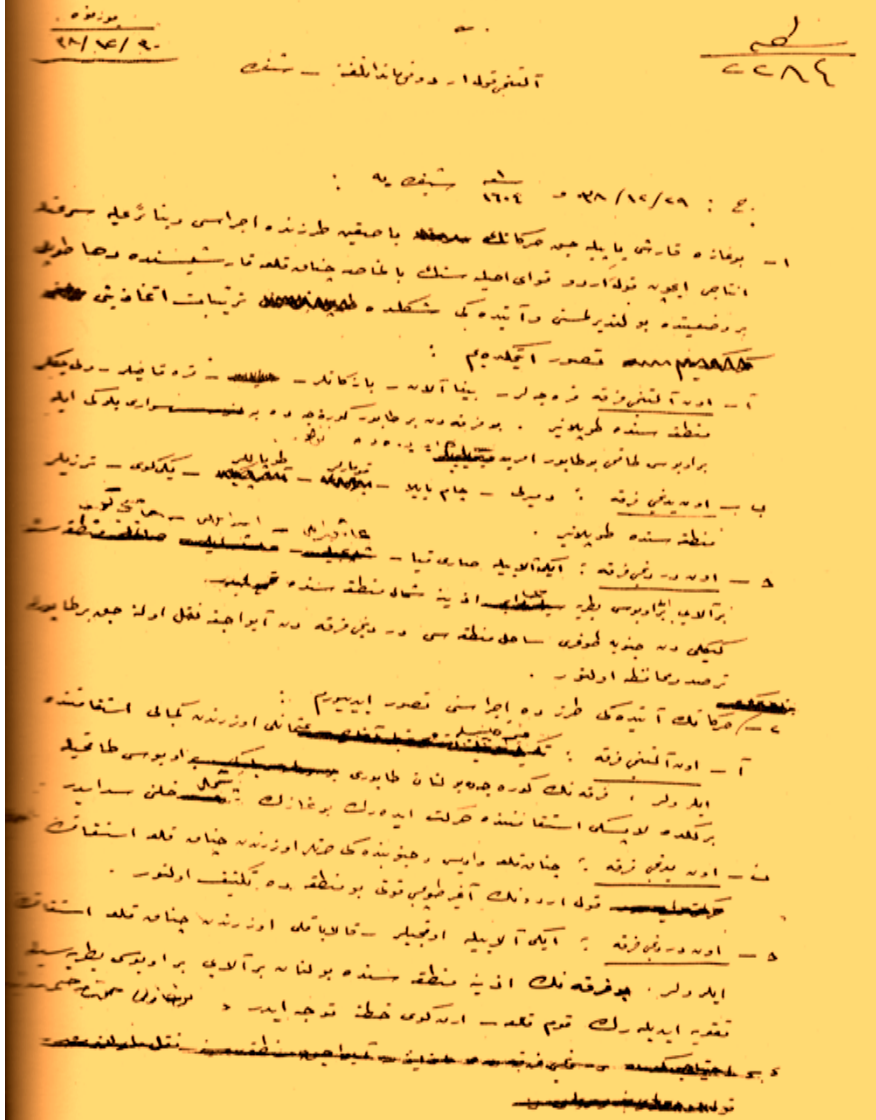
Kaynak: Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 4'üncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, 1995.

EK-2

20 Ekim 1922 Tarihi İtibarı ile Türk Ordusunun Boğazlara Yaptığı Yığınak

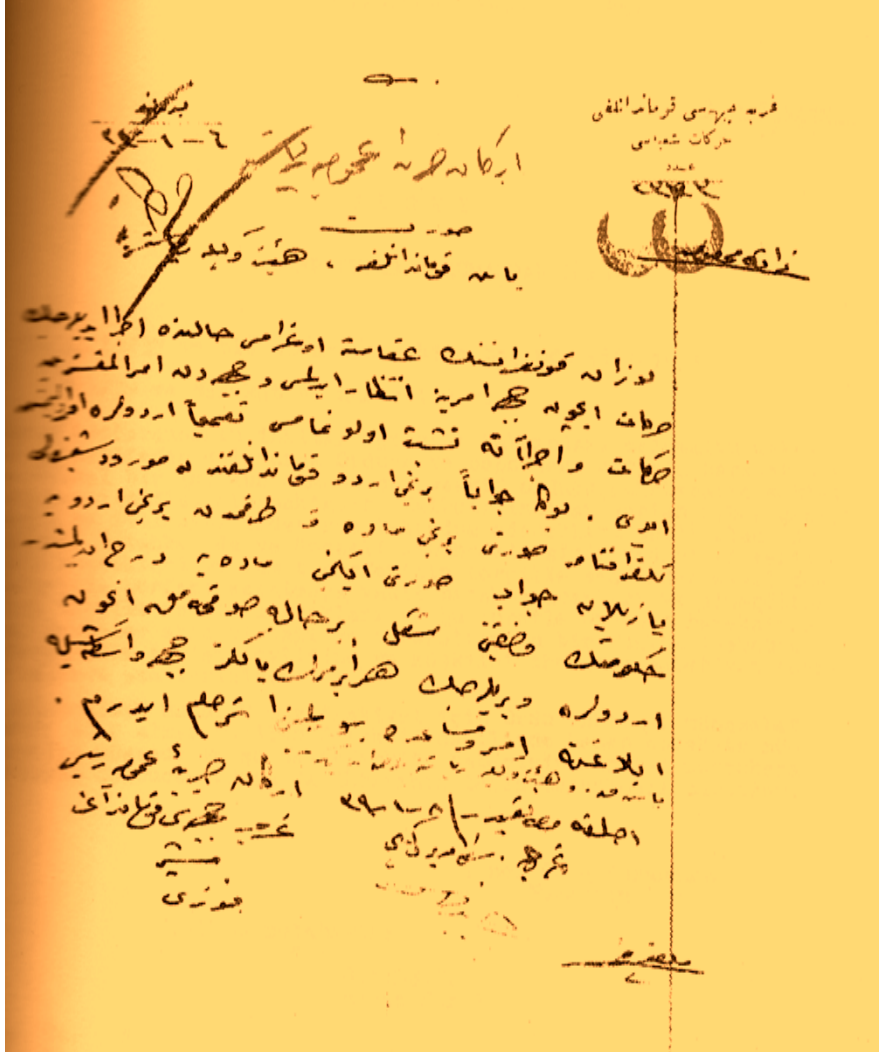
Kaynak: Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası, 2'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 4'üncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, 1995.

Lozan'daki müzakerelerin kesilmesi halinde Çanakkale bölgesi ve boğazlarda yapılacak harekât planı ile ilgili Harp Cephesi Kumandanlığı'nın 6'ncı Kolordu Kumandanlığı'na çektiği 30 Aralık 1922 tarihli mesaj.

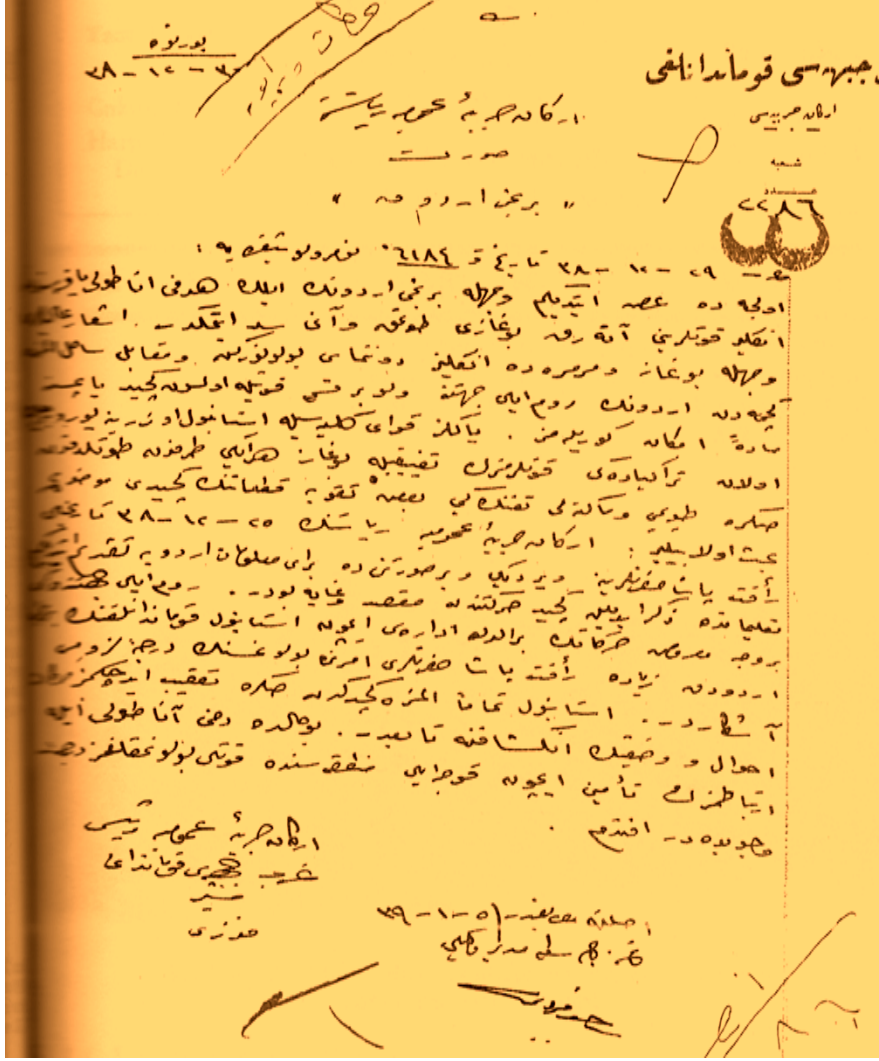
Kaynak: Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1509.

EK-4

Lozan Konferansı'nın kesilmesi halinde yapılacak harekât hakkındaki yazışmalar.

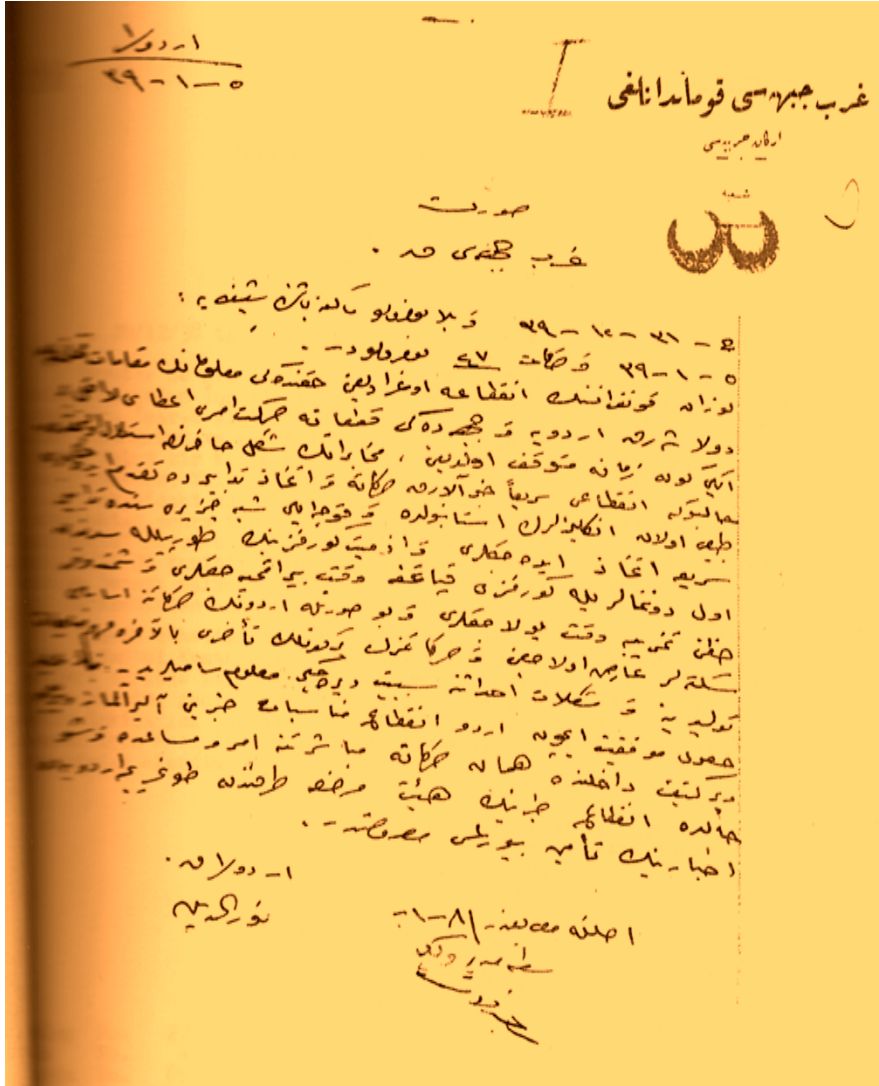
Kaynak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1489.

Lozan Konferansı'nın kesilmesi halinde yapılacak harekât hakkında, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne çektiği 30 Aralık 1922 tarihli mesaj.

Kaynak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1489.(Eki)

EK-4B

Lozan Konferansı'nın kesilmesi halinde doğrudan orduya bilgi verilmesini bildiren ve 1'inci Ordu Kumandanlığı'nın Garp Cephesi Komutanlığı'na çektiği 5 Ocak 1923 tarihli mesaj.

Kaynak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1489.(Eki)

۱- لوزان قوتلارینده شفقده مالدونلرین مالدونلر نطق لوزان آلاسنده تقریباً
 اولمیش کوماندانلارک ههک انقطاع احوالی موجود اولمیش غارجه وکانتیک
 استانیته عطفاً ارکان صریح عمود یاسن ووب بیجی فرانسالیتمده بیلدیلمشده.
 عورت حقه آسال مقدس دینی و ملی و وطنی تک و مقامه شروعونکن احتفال
 ایچک اید ههک عورت عارف لوزان مقدر.
 ۲- عورت آسال معلومانه نطقاً استانیله نطقه سنده و لوزانک طرفینده مقده
 قوت مقدس روو ایدر. اکتیذک ۶ طابور بیاده ۷ عجمه سولک
 طابور ۷ ده یون یوز ۸ عجمه سولک ۹ لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۱۰- طابور بیاده ۱۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۱۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۱۳- طابور بیاده ۱۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۱۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۱۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۱۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۱۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۱۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۲۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۲۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۲۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۲۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۲۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۲۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۲۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۲۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۲۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۲۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۳۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۳۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۳۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۳۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۳۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۳۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۳۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۳۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۳۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۳۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۴۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۴۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۴۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۴۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۴۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۴۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۴۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۴۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۴۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۴۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۵۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۵۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۵۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۵۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۵۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۵۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۵۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۵۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۵۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۵۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۶۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۶۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۶۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۶۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۶۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۶۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۶۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۶۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۶۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۶۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۷۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۷۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۷۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۷۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۷۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۷۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۷۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۷۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۷۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۷۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۸۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۸۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۸۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۸۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۸۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۸۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۸۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۸۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۸۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۸۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۹۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۹۱- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۹۲- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۹۳- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۹۴- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۹۵- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۹۶- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۹۷- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۹۸- لوزانک طرفینده غارجه عمود
 ۹۹- لوزانک طرفینده غارجه عمود ۱۰۰- لوزانک طرفینده غارجه عمود

1'inci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'nın Garp Cephesi Komutanlığı'na yazdığı,
 Türk ordusunun ve müttefiklerin kuvvetlerini belirten 30 Aralık 1922 tarihli ordu
 emri.

Kaynak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 18, S.67, Vesika Nu. 1510.

